

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Musayev Rəhman Dilbazi oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Hava Nəqliyyatının Azərbaycan Turizminin inkişafında rolu və qiymətləndirilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: “060404”, “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Turizmin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər: _____ **dos. Quluzade M.M**

Magistr proqramının rəhbəri: _____ **i.ü.f.d., b/m. E.Q. Məmmədov**

Kafedra müdiri: _____ **i.e.d., prof. Əlirzayev Ə.Q**

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. TURİZMİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI ...	6
1.1. Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi mahiyyəti və aspektləri.....	6
1.2. Turizmin inkişafında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri	24
1.3. Hava nəqliyyatının inkişafının turizmin inkişaf dinamikasında rolu.....	35
FƏSİL II. HAVA NƏQLİYYATININ İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN TURİZMİNDƏ ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	44
2.1. Turizm sahəsinin regionlar üzrə tənzimlənməsi və müasir vəziyyəyinin kompleks təhlili.....	44
2.2. Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsinə hava nəqliyyatının təsirinin təhlili	51
FƏSİL III. HAVA NƏQLİYYATININ TURİZMİN İNKİŞAFINDA ROLUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	57
3.1. Hava nəqliyyatının turizm sahəsində rolunun qiymətləndirilməsində xarici təcrübə	57
3.2. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsində hava nəqliyyatı rolunun artırılması istiqamətləri.....	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	70
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
XÜLASƏ	77
ABSTRACT	78
PEZİOME.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hazırki dünya iqtisadiyyatı mühitində turizmin inkişafı özünün əhəmiyyəti və sosial-iqtisadi nəticələrinə görə mütərəqqi sahə kimi dəyərləndirilir. İqtisadi və sosial potensiala malik olan dövlətlər üçün turizm sferası üzrə struktur siyasət ilə perspektiv bazar tipli iqtisadiyyatın prioritet istiqamətidir. Turizmin mövcud vəziyyəti onun ümumi daxili məhsulun artışı ilə sosial problemlərin həllində rolu ilə qiymətləndirilir. Turizmin səmərəsi onun iqtisadi tərəqqi ilə sosial problemlərin həllində rolu ilə ölçülür.

Turizmin inkişafı hər bir ölkədə iqtisadi potensialın istifadəsi və ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı ilə əlaqə də əsaslandırılır. Turizmin inkişafının Azərbaycan Respublikasında zəruriliyi ölkənin iqtisadi-inkişaf dinamikası və eləcə də regionların sosial-iqtisadi inkişaf zəruriyyəti ilə əlaqədardır. Respublikamızda turizm inkişafı dünya təcrübəsi və dünya turizm xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Turizmin inkişafına şərait yaradan əsas amillərdən biri ölkəyə səfər edən turistlərin həcmi ilə əlaqədardır. Belə ki, ölkəyə nə qədər çox turist cəlb olunarsa, ölkə iqtisadiyyatı bir o qədər daha çox gəlir, mənfəət əldə etmiş olar. Turistlərin cəlb olunmasında isə əsas vasitələrdən biri də turistlərin nəqliyyat vasitələri ilə gəlişinin təmin olunmasıdır. Belə ki, turistlərin əksəriyyəti səyahətləri zamanı onlara daha rahat və sürətli olan nəqliyyat vasitələrinin seçilməsinin tərəfdarıdır. Bu baxımdan da hava nəqliyyatı xüsusilə seçilir. Özünün sürətli səmərəsi daşımaları ilə və komfortu hesabına hava nəqliyyatı son dövnlərdə turistlərin seçdikləri əsas nəqliyyat vasitələrinin siyahısında ilk yerlərdə gəlir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz əsasında deyə bilərik ki, dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşma tələb edir.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin inkişafı və bu sahənin nəzəri biliklərinin təhlili və tədqiqi sahəsində son dövnlərdə kifayət qədər araşdırmalar aparılmışdır. Lakin Respublikamıza tələb olunan sayda turistlərin cəlb edilə bilməməsi bu sahədə müəyyən qədər boşluqların olduğunu göstərir.

Dissertasiya işinin metodu.Analiz ilə sintez metodları əsas götürülməklə dissertasiya işinin hazırlanmasında, həmçinin də induksiya ilə deduksiya üsullarından istifadə olunmuşdur. Odur ki, analiz üsulu kimi mövzu bütöv şəkildə götürülmüş və sonradan fəsilərəayrılıqla ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir. Daha sonra isə sintez üsulu vasitəsiləhəmin fəsilələr iqtisadi sistemdə birləşdirilibdir. İnduksiya üsulu vasitəsilə dissertasiya işi barədəiqtisadi faktlar yığılmış, sistemləşdirilib və araşdırılıbdır. Sonra isə deduksiya üsulu vasitəsilə isəbu toplanmış məlumatlara əsaslanaraq nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, bir sözlə, əməli inkişaf üçün önəmli olan vacib tövsiyələr müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri.Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycanda turizmin inkişafında hava nəqliyyatının rolunun vəəhəmiyyətinin müəyyən olunmasıdır. Bu məqsədənail olmaq üçün aşağıda göstərilən mühüm vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi mahiyyəti və aspektləri əhatəli təhlil olunur;
- Turizmin inkişafında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri əhatəli təhlil olunur;
- Hava nəqliyyatının inkişaf mexanizmləri və Azərbaycan turizmində onun rolunun qiymətləndirilməsi mexanizmi tədqiq olunur;
- Turizm sahələrinin regionlar üzrə tənzimlənməsi təhlil olunur;
- Hava nəqliyyatının turizm sahəsində rolunun qiymətləndirilməsində xarici təcrübəəhatəli şəkildə araşdırılır və ölkənin turizm fəaliyyətinə cəlb olunma mexanizmi təhlil olunur;
- Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsində hava nəqliyyatının rolunun artırılması istiqamətləri tədqiq olunur.

Tədqiqat işinin predmeti və obyekt.Dissertasiya işinin predmetinin əsasında Azərbaycan turizm fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amillərin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi dayanır. Tədqiqat işinin obyektində isə Azərbaycanda turizm fəaliyyətinin inkişafına hava nəqliyyatının təsiri imkanlarının tədqiqi dayanır.

Dissertasiya işinin informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasının əsasını “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, turizm fəaliyyəti ilə əlaqədar digər normativ hüquqi aktlar, bu sahə ilə əlaqədar yerli və xarici ədəbiyyat təşkil edir. Dissertasiya işinin yazılmasında internet informasiya ehtiyatlarının da məlumatlarından kifayət qədər istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin elmi yeniliyinin əsasında dayanır:

- Turizmin inkişaf dinamikasında hava nəqliyyatının inkişafının rolu əhatəli tədqiq olunur;
- Turizmin inkişafının təkmilləşdirilməsində hava nəqliyyatının rolunun müəyyən olunması təhlil olunur;
- Turistlərin ölkəyə cəlb olunmasında hava nəqliyyatının üstünlüyü əhatəli tədqiq olunur;
- Bu sahədə xarici təcrübənin ölkə turizm fəaliyyətinə cəlb olunma mexanizmi əhatəli tədqiq olunur.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Dissertasiya işinin sonunda tədqiqat istinad edildiyi ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

FƏSİL I. TURİZMİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi mahiyyəti və aspektləri

Turizm fəaliyyət sahəsi hesab edilərək məqsədi xidmət göstərməklə gəlir qazanmaq, sosial-iqtisadi fəaliyyətə təsir etməklə bəzi ərazi, sahə ilə regional inkişaf problemlərini həll etməkdir. [7, səh. 18]

Turizmin inkişafı üzrə potensialı olan dövlətlər üçün ümumi daxili məhsulun çoxaldılmasına yönəldilir, təzəiş yerləri açılır, regionların sosial-iqtisadi fəaliyyəti üçün zəmin yaradılır. Turizmin mənası onun istehsalat strukturu, həmçinin təşkilati quruluşu ilə idarə olunması xüsusiyyətləri ilə formalaşmaqdadır. Turizmin inkişafının konseptual əsasları resurs potensial turizm məhsulu-gəlirlərin formalaşması məntiqinə əsaslanır. [8, səh. 67]

Turizmin inkişafı ilə bağlı problemlər dedikdə, tarixi, iqtisadi eyni zamanda, təcrübəyə əsaslanan bəzi əlaqəli problemlərnəzərdə tutulur. Turizm sisteminin formalaşmasının əsas meyarı iqtisadi sistem sayılır. Turistlərin xarakteristikası, hər bir dövlətdə turizmin təşkilinin başlıca amilidir. Turizm müəssisələri turistlərin istəyinə müvafiq olaraq təklif problemləri əsasında həll edilir. Turizm bazarı turizm tələbi ilə təklifi üzrə formalaşır. Turizm məhsulunun reallaşmağı üsulları və müvafiq qiymətləri əsasında turizm bazarı ölçülməkdədir.

Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti çoxşahəli və kompleks göstəricilərlə müəyyən edilir. Onun başlıca məqsədi kommersiya gəlirləri əldə etmək, yerli resurslardan səmərəli istifadə etmək, vətəndaşların rifahı üçün infrastrukturunu genişləndirməkdən təşkil olunmuşdur. Turizm fəaliyyət dairəsi sayılmaqla sahibkarlığa zəmin yaradır. Turizm biznes ilə korporativ idarəetmənin obyektini kimi genişlənir. Turizmin sosial mahiyyəti iş yerlərinin açılmağı ilə yanaşı ev təsərrüfatının fəaliyyəti ilə kəndin sosial-iqtisadi fəaliyyətini təşkil etmək vəzifəsi daşıyır. Resurslardan istifadənin əhəmiyyətli təşkili ilə məşğulluğun artmağı iqtisadi inkişafın, həmçinin sosial problemlərin əsasını təşkil edir. Turizm fəaliyyəti xidmət sferası sayılmaqla turistlərin ehtiyacını ödəmək üçün fəaliyyətdədir. Turizm

inkişafının təşkilinin resurs potensialı, bölgənin resurs potensialı, vətəndaşların rifahının yüksəldilməyi problemlərinin həlli üçün vacibli amil rolunu oynamaqdadır.

Hər bir dövlətin iqtisadi quruluşu ilə əhalinin sosialdemoqrafik tərkibi üzrə ixtisaslaşması turizmin dünya təcrübəsini formalaşdırır. İctimai əmək ayrılışında turizm sferası iqtisadi rol oynayaraq ÜDM ilə vətəndaşların rifahının mühim istiqamətlərini aşkar edir.

Turizm sferası iqtisadi potensialın formalaşmağı ilə sosial inkişafın başlıca istiqaməti olaraq indiki şəraitdə yeni bazar formalı xüsusiyyətləri kəsb etməkdədir. Turizmin tədqiqi ilə proqnozu ayrı-ayrı yanaşma, həmçinin məqsədyönlü inkişaf strategiyasına əsaslanaraq öyrənilir. Beynəlxalq turizm münasibətlərinin inkişafına vətəndaşların tələbatının ödənilməyinə və ölkənin iqtisadi potensialının əcnəbilər üçün istifadəsi üsulu ilə ixracat potensialının çoxaldılmasına yönəldilir. Turizmin tədqiqi ilə proqnozu, onun təşkili ilə idarə olunması çağdaş iqtisadi inteqrasiya ilə inkişafın perspektiv yönü olaraq öz əhəmiyyətini artırmaqdadır. Turizmin inkişafı həyat tərzini və həyat şəraitinin inkişafı ilə zəruriləşmiş və yeni potensial mənbələrinə istiqamətləndirilən sahə olaraq inkişaf edir. Dövlətdə olan iqtisadi artışı mənbəyi ilə sosial problemlərin həlli üzrə turizm sferası bağlayıcı rol oynayır. Aşağıda göstərilən istiqamətlər turizmin yeri ilə rolunun nəzəri-metodoloji aspektlərini formalaşdırmaqdadır: [9, səh. 241]

- turizm iqtisadiyyatının artımı üzrə rolu ilə ölkə iqtisadiyyatının inteqrasiya amili kimi vacibliyini formalaşdırır;
- turizmin respublika əhalisinin məşğulluğu ilə yerli resursların istehsal və xidmət dövriyyəsinə cəlb olunmasının başlıca istiqamətlərini aşkar edir;
- turizm ölkəsi ən çox əhəmiyyətli fəaliyyət, turizm sahəsinə baxış, eyni zamanda məqsədi və vəzifələri ilə təşkili fəaliyyətində fəaliyyət göstərən subyektlər ilə mexanizmlər, onun metodoloji xarakteristikasını təşkil etməkdədir. Birinci növbədə təşkilati amil kimi turizm ölkə iqtisadiyyatının struktur amili ilə onun başqa sahələrə multiplikasiya effekti yönümündən yanaşılır. Multiplikasiya faydası sahələrin hamısının birbaşa və dolaylı əlaqəsi üsulu ilə son nəticənin formalaşmağında

əldə edilən inteqral effekt nəzərdə tutulmaqdadır. Çoxkriteriyalı sistem ilə sahələrarası təsirlərə məruz qalmış turizm sahəsi özünün resurs potensialını formalaşdırmaqdadır. Turizmin inkişafı ilə yaranmış yan təsirləri, məskunlaşma və ərazi inkişaf modeli resurs yanaşma metodologiyası ilə təsvir edilir. Sahələrarası problemi ilə yanaşı turizmin kənd təsərrüfatı, əhali ilə iqtisadi fəaliyyət mexanizmlərinin dövlətdə formalaşma xüsusiyyətləri ilə həyata keçirilir.

Turizm inkişafına konseptual yanaşma, onun sosial-iqtisadi mənasını, sosial rolu ilə beynəlxalq nəticələrini dəyərləndirməklə tamamilə yeni üsulların tətbiqini tələb etməkdədir. Turizmə sahibkarlıq obyektı olaraq baxmaqla, onun təşkili, himayəsi ilə dövlət tənzimlənməyi sisteminin modifikasiyası, müxtəlif cəhətləri elminəzəri və metodoloji aspektdən təşkil olunur.[11, səh. 132]

Turizm sahibkarlığın özəlləşmə ilə sonrakı inkişaf strategiyasına əsasən idarəetmə funksiyasını əmələ gətirir. Turizm təcrübəsi əksər ölkələrdə gerçək iqtisadiyyatın sahəsi kimi inkişaf edir.

Turizmin sosial-iqtisadi və mənəvi mahiyyəti onun tədqiqi ilə proqnozunun metodoloji aspektlərini formalaşdırmaqdadır. Turizmin obyektı ilə subyektlərinin xarakteri, onun tədqiqinin xüsusiyyətlərini əmələ gətirir. İnsan turizm obyektı sayılmaqla, onun istəyi, iqtisadiyyatı ilə dövlət siyasəti, turizmin inkişafının şəxs faktorunu aydınlaşdırır. Turizmə coğrafiya elmi kimi yanaşmaqla onun dövlətlər üzrə və marşrutlar dairəsində yerdəyişmə intensivliyi olaraq baxılır.

Turizm fransız mənşəli sözdür ki, bu da gəzinti, səfər və ayrı-ayrı motivlərə müvafiq olaraq yerdəyişmə kimi qəbul edilir. Turizm tələbatı, məkan ilə zamandan bağlı olaraq kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmiş, başqa tələbatların ödənilməsindən asılı olan və əmil kimi formalaşan kompleks göstəricilər ilə amillər üzrə ölçülərək dəyərləndirilir. Varlı və kasıb ölkələrdə turizmin prioritetliyi dəyişməkdədir.[12, səh. 10]

Turizmin fəaliyyəti perspektiv islahatlar ilə struktur transformasiya obyektı kimi əhalinin dinamikası, onun maddi rifahı, üstünlüyü ilə özünün tələbatını ödəmək məqsədilə istirahət tələbatı ilə genişlənməkdədir.

Turizmin mənası onun təsərrüfat, təbii ehtiyatlar və şəxs amili ilə ölçülür. Turizmin mənası təbii, coğrafi və ev təsərrüfatı ilə ölçülməkdədir. Turizmin mühim əlamətlərinə ayırı-ayrı məktəblərin baxışları ilə qiymətləndirmək olar.

Rus iqtisadçıları (V.İ.Vernadskiy, A.V.Çayanov) təbii sərvətlər az olduğu üçün turizmin fəaliyyətində təbii sərvətlərdən effektiv istifadə edilməsi, təbii sərvətlərin təkrar istehsalı prosesinin nəzərə alınması vacibliyini əsaslandırırlar. Turizmin dünya inteqrasiya mühitində müasir problemlərdən biri olmaqla bərabər, onun hər bir dövlətdə özünün şəraitləri və şərtləri ilə formalaşmaqdadır. Sosial-iqtisadi mənası öz dərinliyi, səmərəsi ilə iqtisadi məsrəflərə əsasən təşkil mexanizmləri üzrə fərqlənir. Ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi sayılmaqla istehsal amili kimi turist müəssisələri iqtisadi artışı, sosial inkişaf meyllərinin başlıca istiqamətlərini aydınlaşdırır. [10, səh.179]

Sosialyönlü prioritetlər yönündən turizmin fəaliyyəti əmək ehtiyatları ilə ərzaq bazarının genişlənməyi üzrə əsas amil rolunu oynayır. Turizmin sahə, funksional ilə məhəlli iqtisadi funksiyası hədəflər cəhətdən təşkil olunur və idarə olunur.

Turizmin fəaliyyətinə baxış iqtisadi artışı və sosial tərəqqi bölgələrin və potensialların effektiv istifadəsi baxımından yanaşılmağı, onun vacib istiqamətlərini aşkar edir. Turizmin fəaliyyətinin nəzəri əsasları onun inteqral faydası və kommersiya maraqları ilə ölçülməkdədir. Turizmin fəaliyyət dairəsi turizmin əsas kompleks resurslara, insan amili ilə onun son məhsulunun strukturuna müvafiq təşkil ilə yaranır.

Turizmin iqtisadi mahiyyəti onun əmələ gətirdiyi son məhsul, iş yerlərinin təşkililə ərazi iqtisadiyyatının təşkililə forması şəklində fəaliyyət dairəsi olmaqla özünü göstərməyidir.

Turizmin tədqiqi onun mühim formalaşma amillərinin dəyişmə dinamikası ilə nəticələrinin istifadəsi üsulları və əhəmiyyəti ilə ölçülür. Turizmdə səyahət ilə mənəvi dəyərlərin təkrar istehsalı yönündən tədqiq edilir.

Turizmin sahə olaraq rolu və iqtisadi amil kimi tənzimlənməyi ayırı-ayrı kriteriyalar ilə tarixi xüsusiyyətlərdən əlaqəlidir. Turist məvhumu, turizm bazası

iləpotensialı turizm dövlətinin məkanını, onun coğrafiyasını formalaşdırmaqdadır. Ölkənin coğrafi durumu, onun təbii şəraiti ilə iqtisadi halı turistlərin mənbəyinə çevrilməsi mümkündür. Odur ki, təcrübə ilə münbit şərait turizmin inkişafına zəmin yaradır. Turizmin potensialı, iqtisadi potensialın turizm dövriyyəsinə cəlb olunması üsulu ilə turizm sferasını, onun dövriyyəsi ilə istehsal güclərini formalaşdırmaq mümkündür. Onun coğrafiyası resursların yerləşməyi ilə onların istifadəsi üsulları ilə ixtisaslaşmaqdadır. O səbəbdən də turizmin sahə-ərazi ilə funksional məqsədləri yönümündən tədqiq edilməsi, onun sosial-iqtisadi mənası və əsaslıca istiqamətlərini özündə cəmləşdirir. Turizmin tarixi ölkə ilə ərazilərin resursları və onlardan istifadə üzrə yararlı mühit ilə formalaşmış və inkişaf etmişdir. Bu baxımdan turizm çox funksiyalı fəaliyyət sferası sayılmaqla xidmət edən və vətəndaşların (turistlərin) istəyinə müvafiq olaraq peşəkar ixtisaslaşmış fəaliyyət dairəsi olaraq dəyərləndirilir. Turizm sferasının çoxfunksionallığı alıcı və region tələbatının fərqliliyi ilə formalaşır və inkişaf etməkdədir. Turizmin beynəlxalq əhəmiyyəti inteqrasiya ilə əməkdaşlıq funksiyası, istehsal ilə coğrafi potensialın dövriyyəyə cəlb edilməsi məqsədilə istehsal funksiyası ilə turizmin özünün istehlak amili olaraq xidmət funksiyası, onun çoxmeyarlı idarəetmə obyektini olmağını formalaşdırmaqdadır. Çoxfunksionallıq meyarları əlbəttə ki, məqsədlərin aliliyi ilə onların iqtisadi əhəmiyyətinə əsasən ierarxik quruluşunu formalaşdırmaqdadır. Nəzəri yönümündən turizm çoxfunksiyalı və eyni zamanda resursların əvəz olunması üsulu ilə fəaliyyət göstərən sahələr olaraq qiymətləndirilir.

Çoxkriteriyalı tənzimləmə obyektini kimi turizmin inkişafı qlobal, beynəlxalq, həmçinin, yerli və ərazi maraqları üzərində tənzimlənmiş və uzlaşdırılmış sistem olaraq formalaşır. Turizmin qlobal maraqları şəxs inkişafı indeksi ilə potensialını çoxaltmaq, dünya ekoloji sistemini mühafizə etmək və dünya əhalisinin sağlamlığını təmin etmiş meyarlar üzərində qurulmaqdadır. Qlobal maraqlar dövlətlərin resurs potensialını nəzərə alaraq dünyəvi dəyərlərə söykənmiş və tələbləri təmin etmiş maraqlar prizmasından həll edilir. [14, səh. 496]

Qlobal maraqlar beynəlxalq şəkilli qrupların, beynəlxalq təşkilatların, assosiasiyalar ilə dövlət orqanlarının toplu və üzvü birləşməyi və kommersioniya

məqsədləri üzərində qurulmaqdadır. Turizmin dünya miqyasında maraqları integrasiya amili kimi formalaşır və məkədaşlığın növlərinə əsasən ixtisaslaşır. O səbəbdən də ölkənin iqtisadi və sosial siyasətinin başlıca istiqaməti olaraq turizmin tənzimlənməyi problemləri inkişaf etməkdədir.

Turizmin mikroiqtidasi problemləri, onun sahə, ərazi ilə funksional vəzifələrinə müvafiq olaraq təşkilati-iqtisadi və idarəetmə problemlərini əhatə etməkdədir. Odur ki, region daxili iqtisadi potensial ilə xüsusi turizm potensialına söykənmiş siyasət bölgələrin kompleks inkişafı məqsədi ilə əhəlinin rifahının yaxşılaşdırılması fəaliyyəti kimi qəbul edilir.[8. Səh. 99]

Ayrı-ayrı sahələrdə bir çox tədqiqatçılar iqtisadi inkişafın amili kimi turizmə çox diqqət yetirmişlər. Əksər inkişaf modellərinin hazırlanmağına, təzədən təşkilinə ya da dəyişdirilməyinə baxmayaraq inkişaf planı olaraq istifadə edilən heç bir tək yanaşma əldə edilməmişdir. Sınaq ilə nöqsanlar onilliklərlə davam edib və alternativ inkişaf vasitələri önə sürülüb və gerçəkləşdirilmişdir. Onların bəziləri iflas edərkən, bəziləri uzunmüddət işlək halda qalmışdır, ancaq bu gün istinad oluna və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarını yaxşılaşdırmaq üzrə heç bir inkişaf modeli mövcud deyildir.

Dövlətin iqtisadiyyat ilə məşğul olan zaman başlıca diqqəti başqa iqtisadiyyatların təcrübələrinə deyil, bir sıra fəaliyyətlərin hansısa bir ölkənin iqtisadiyyatına necə təsir göstərməyinə yönəltmək lazımdır. Buna görə də bir sıra fəaliyyətlərin ümumi iqtisadi fəaliyyətə təsirini anlamaq, araşdırmaq və qiymətləndirmək lazımdır ki, siyasətçilər öz strategiyalarından ən yaxşı formada yararlana bilsinlər. Bir sözlə, mikroiqtidasi qərarların artırılmağı və stimullaşdırılmağından öncə, iqtisadiyyat birinci növbədə makroiqtisadi şəkildə qiymətləndirilməlidir.

Son dövrlərdə özünün aktuallığı ilə seçilən əsas turizm növlərindən biri də müalicə-sağlamlıq turizmidir. Müalicə turizmi anlayışı müalicə məqsədilə edilən, müasir kurort-sanatoriya müəssisələri tərəfindən təqdim olunan profilaktik xidmətlərin (məs. spa, sağlamlıq, fitnes mərkəzləri və kompleks müayinə (“çəkəp”) proqramları) geniş spektrini ehtiva edir.

Müalicə-sağlamlıq turizm bir sıra xidmətləri özündə birləşdirir. Bu xidmətlər aşağıdakılardır:

- kompleks kurort xidmətlər
- SPA xidmətlər
- təbii üsullarla sağlamlığın bərpası.

Son 10-15 ildə tibbi və müalicəvi-sağlamlıq turizm çox inkişaf etmiş bir sahəyə çevrilib. Tibbi və müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına səbəb olan amillər aşağıdakılardır:

- müasir tibbi avadanlıqlardan istifadə;
- ixtisaslı kadrların olması;
- xəstəliklərin müalicəsi və əməliyyatların ucuz başa gəlməsi;
- tibbi infrastrukturun yüksək olması, müalicəvi kurort zonaların olması və inkişaf etdirilməsi;
- hər hansı bir müalicə sahəsi üzrə ixtisaslaşması.

Bu səbəblərlə yanaşı müalicə turizminin turizmin digər növləri ilə müqayisədə üstünlükləri vardır. Bunlara aiddir:

1. Müalicə turizmi ilin 4 fəslində mümkündür;
2. Qalma müddəti uzundur (ortalama 8-10 gün);
3. Günlük turistik xərcləri çoxdur

Tibbi turizmin ən məşhur istiqamətləri: ABŞ, Macarıstan, Almaniya, İsrail, Türkiyə, Cənubi-Koreya, Hindistan, Tayland, Sinqapur, Fillipin, Kuba, Kolumbiya, Kosta Rika, Cənubi Afrika kimi ölkələrdir. Türkiyəyə hər il 300 mindən çox insan müalicə üçün səfər edir. Müalicə almaq məqsədilə səyahət edən insanlar daha çox plastik-estetik cərrahiyyə əməliyyatları, göz qüsuru düzəltmə əməliyyatları, diş müalicələri, açıq ürək cərrahiyyəsi, onkoloji xəstəliklərin müalicəsini həyata keçirirlər.

Dünya ölkələrinin tibbi və müalicə-sağlamlıq turizmində ön plana çıxmaları bir neçə fərqli səbəblərlə bağlıdır. Bu səbəblərə: coğrafi və siyasi mövqe üstünlükləri (İordaniya, İran, Malayziya, Braziliya və s.), səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyəti və texnoloji avadanlığın yaxşı olması (Almaniya, ABŞ, Cənubi Koreya), keçmişdən gələn turizm və sağlamlıq turizminə əhəmiyyət vermə siyasətinə sahib olması

(Macarıstan termal turizm, Hindistan tibbi turizm və s.), xarici sərmayə girişi və xaricə təhsil almış həkim üstünlüklərindən istifadə (İordaniya, Hindistan, Malayziya, Braziliya, Malta və s.). Bir çox baxımdan üstünlükləri bir arada saxlaması (coğrafi mövqe, turizm ölkəsi olması, sağlamlıqda qabaqcıl texnologiya, keyfiyyətli səhiyyə xidməti təqdimatı, qiymət və s.) tibbi və müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına səbəb olan faktorlardır [11].

2015-ci ildə dünyada müalicə turizmi növü üzrə 3 ölkə liderlik etmişdir: Tayland, Sinqapur və Malaziya. 2015-ci ildə müalicə turizmindən Tayland 4 mlrd. dollar, Sinqapur 1 mlrd. dollar, Malaziya 22 mln. dollar gəlir əldə etmişdir [12]. 2015-ci ildə 1mln. 600 min nəfər amerikalı müalicə məqsədilə bütün dünyanı səyahət etmişlər ki, təxminən 600 min nəfəri stomatoloji məqsədlə getmişdir. Hindistanda müalicə turizmi illik 22% artıma malikdir. Xəstəxanalarının JCI, NABH&ISO keyfiyyət standartına malik olmaları, sığorta şirkətləri ilə xəstəxanalar arasında əlaqə və s. sahənin inkişafına səbəb olan amillər sırasındadır (Ernst&Reuter Raporu;2006).

ABŞ və Almaniyada tibbi xərclərdə böyük rəqəmlər özünü göstərir. İEÖO də isə bu rəqəm aşağıdır. Misal üçün, açıq ürək əməliyyatı Türkiyədə 7500-8000 ABŞ dollarına başa gələn zaman bu rəqəm ABŞ-da 130.000 dollara bərabərdir. Tibbi Turizm Assosiyasının rəsmi statistikasına əsasən Qlobal Tibbi Turizm gəlirləri 2010-cu ildə 60 milyard, 2015-ci ildə isə 500 mlrd. dollar civarındadır.

Turizm iqtisadiyyata təsir etmə səviyyəsinə görə sektorlar arasında üstünlüyə malik olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda onun imkanlarından istifadə edilməsi lazımi səviyyədə deyildir. 2015-ci il Dünya iqtisadi forumunun müqayisəli hesabatında Azərbaycan turizmin inkişaf səviyyəsinə görə 84-cü, qiymət rəqabəti göstəricisinə görə 65-ci, hava nəqliyyatı infrastrukturunun inkişafına görə 84-cü, turistlərə göstərilən servis infrastrukturunun səviyyəsinə görə isə 93-cü yerdə olmuşdur [7]. Turizmdən gələn gəlir Azərbaycan iqtisadiyyatının 4,5%-ni təşkil edir. Ölkəyə gələn xarici vətəndaşların sayı 2 mln. 298 min nəfər təşkil edir. Müalicə turizmi növü üzrə ölkəyə gələn xarici vətəndaşların sayı isə 46.3 min nəfər, yəni ümumi gəlmə turizmin 2.1%-ni təşkil edir. Bu isə potensial baxımından 1500-dən artıq mineral və termal su mənbələrinə, 4 palçıq vulkanına və 1 əsas müalicəvi neft

mənbəyinə malik ölkə üçün aşağı göstəricidir. Bütün bunlar turizmin formalaşması, tənzimlənməsi və stimullaşdırılması, turizm növlərinin, xüsusilə də müalicə turizmi üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədqiqatların aparılmasının vacib olduğunu göstərir.

Qeyri-neft sektorlarının yüksəlişi ilə yanaşı iqtisadi tərəqqinin təmin olunması indiki dövrədə respublikamızda qarşıda duran əsas vəzifədir. Çoxsaylı tədqiqatlardan aydın olur ki, turizm öz perspektivliyinə əsasən qeyri-neft sahələri arasında əsas mövqelərdən birini tutmaqdadır. Respublikamızda həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar turizmin fəaliyyətinə xeyli təsir göstərmişdir. Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmuş müəssisələrin sayı ilbəil artmaqla davam etmiş, onların fəaliyyəti genişlənməmişdir. 2014-cü ildə müəssisələr tərəfindən əhaliyə 44820,3 min manat dəyərində 66233 turizm yollayış blankı satılmışdır. Blankların 6990-ı ölkə daxilində, 54900-u isə ölkədən kənar, Azərbaycanda səyahət etmək üzrə xarici ölkə vətəndaşlarına isə 4343-ü satılmışdır. 2014-cü ildə 218 turizm müəssisəsi 31107,1 min manat gəlir əldə etmiş, turizm üzrə xarakterik sahələrə qoyulmuş investisiyaların dəyəri isə 2204,0 mln. manat olmuşdur [2].

Cədvəl 1.1

2014-cü ildə Azərbaycanda turizm üçün əsas göstəricilər

Nö	Göstəricilər	
1.	Turistlərin ümumi sayı, (qəbul edilmiş və göndərilmiş) mln. nəfərlə	2298,7
2.	Turizm müəssisələrinin sayı	218
3.	Müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat	31107,1
4.	Turizm fəaliyyətindən əldə edilən gəlir, min manat	26031,0
5.	Turizm fəaliyyəti üzrə çəkilən xərclər, min manat	25708,6
6.	Satılmış turizm yollayışı blanklarının sayı	66233
7.	Ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına	6990
8.	Ölkədən kənar səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına	54900
9.	Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına	4343
10.	Yollayış blanklarının dəyəri, min manat	44820,3
11.	Ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	2764,0
12.	Ölkədən kənar səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	39708,5
13.	Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına, min manat	2347,8
14.	Turizm üçün xarakterik sahələrdə yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə	4,5
15.	Turizm üçün xarakterik sahələr üzrə qoyulan investisiyaların həcmi, mln. Manat	2204,0

Mənbə: Azərbaycanca turizm 2015 statistik məcmuənin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müalicə xarakterli təbii resursları (məs.: mineral sular, müalicəvi palçıq və neft, duz mağaraları) ölkəmizi kurort diyarı adlandırmağa imkan verir. Müalicə turizmi üçün Kəlbəcər rayonundakı İstisu mineral su bulağı təbiətin bizə bəxş etdiyi gözəl hədiyyəsi idi. Öz kimyəvi tərkibi və fiziki xüsusiyyətlərinə görə, bu sular dünyada məşhur olan Karlovi-Varı bulaqlarının (Çexiya) eynidir və bəzi xüsusiyyətlərinə görə dünyada yeganədir”. O, zamanın ən görkəmli kimyaçı alimi E.E.Karstenski Kəlbəcər ərazisindəki mineral suları yoxladıqdan sonra İstisuyun müalicəvi əhəmiyyətini daha yüksək (hətta- Karlovi-Varıdan da yüksək) qiymətləndirmiş və bu müalicə otağının təkcə bu əraziyə, Azərbaycana, SSRİ-yə deyil, dünyaya şöhrət gətirəcək bir mənbə olduğunu göstərmişdir [10]. Digər SSRİ vaxtı ən çox turist gələn məkanımız Şuşa idi. Şuşaya 20-30 mindən çox turist gəlirdi, şəhərdə təxminən 250 yerlik iki sanatoriya var idi. 1992-ci ildə Şuşa şəhəri. 1993-cü ildə isə Kəlbəcər rayonu Ermənistan tərəfindən işğal olundu. Ölkəmiz üçün potensial mineral su mənbəyimizi də itirmiş olduq, halbuki həmin İstisu üçün SSRİ məkanından milyonlarla turist, həmçinin yerli sakinlər müalicə üçün gəlirdi.

Naftalanda “Chinar Hotel & SPA” tibbi-müalicə mərkəzi, Naxçıvanda Duzdağ, Qəbələdə Yengicə, Masallıda İstisu kurortları, Galaalti Hotel & Spanın yerli müalicəvi kurort mərkəzlərindən beynəlxalq müalicəvi mərkəzlərə çevrilmələri üçün böyük potensiala malikdirlər. Müalicə turizmi üçün yaxşı şərait Naxçıvan, Lerik, Lənkəran, Naftalan və Astara kimi bölgələrin payına düşür. 250-dən artıq mineral su mənbələri ilə zəngin olan Naxçıvanda həmin suların hər biri süfrə suyu olaraq istehsal edilir. Həmin sulara Sirab, Badamlı və Vayxur kimi suları, Lənkəran və Astara bölgələrində isə 100-dən artıq termal su mənbələri mövcuddur ki, bu sulara da İstisu və Qərirlər kimi suları nümunə göstərmək mümkündür. Gədəbəyin mineral suları eyni zamanda Şimali Qafqaz tərəfdə də var. Ancaq kompleks turizm xidmətləri göstərilmədiyi üçün oradakı mineral sulardan yararlanan insanların sayı çox azdır.

Naxçıvanda böyrək daşlarının müalicəsi üzrə sular mövcuddur. Həmin suyun dörd növ böyrək daşını salmağı elmi baxımdan təsdiqini tapmışdır. Onu da deyək ki, xarici dövlətlərin heç birindəbu tərkibdə mineral su mövcud deyil. Ölkəmizdəki radonlu və kükürlü suların (Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu) analoqunu xarici dövlətlərdə az-tapmaq olar. Daxili orqanların müalicəsində mühüm əhəmiyyəti olan dəmirli sular barədə də eyni fikirləri demək olar. Dəmirli sular qaraciyər üçün faydalıdır. Mədə-bağırsaq xəstəliklərinin dərmanı sayılan karbonlu suları da unutmamaq lazımdır. Lakin, əfsuslar olsun ki, əhalinin böyük hissəsi müalicə işində onlardan yararlanma bilmir.

Ölkə sakinlərinin xeyli hissəsi təbiətin nemətlərindən istədiyi kimi istifadə edə bilmir. Çünki müalicə turizmi gec gəlir gətirən sahədir. Sahibkarlar səbirlə gəlir gətirəcək illəri gözləməlidir. İstirahət və əyləncə mərkəzlərində isə fərqlidir. Biznes başlanan ildən gəlir gətirir. Respublikamızda müalicə turizminin inkişafına mane olan səbəblər: texnologiyanın bahalı olması, səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin aşağı, qiymətlərin isə yüksək olması, xaricdə təhsil almış mütəxəssislərin paytaxtda cəmləşməsi, nəqliyyat vasitələrində olan problemlər (məs. Avropadan Naftalan müalicəyə gəlmək istəyən turist 10-15 saat civarında vaxt itkisinə məruz qalır, yəni Avropadan Gəncə, Lənkəran və Naxçıvana birbaşa aviareysin olmaması) və s. Önemli cəhətlərdən biri də odur ki, müalicə-sağlamlıq turizmi ən məsrəfli turizm növlərindən biridir. Müalicə tur-paketinin dəyəri ölkə üzrə olan orta tur-paketlə müqayisədə 8-10% bahadır. Qeyd etdiyimiz səbəblərə görə respublikamızda müalicə-sağlamlıq turizmi başqa turizm növlərinə nəzərən zəif inkişaf edib, potensialın heç 5 faizi istifadə olunmur. Bu səbəbdən də digər dövlətlərin müalicə turizmindən əldə etdiyi gəlirləri qazana bilmirik.

Cədvəl 1.2

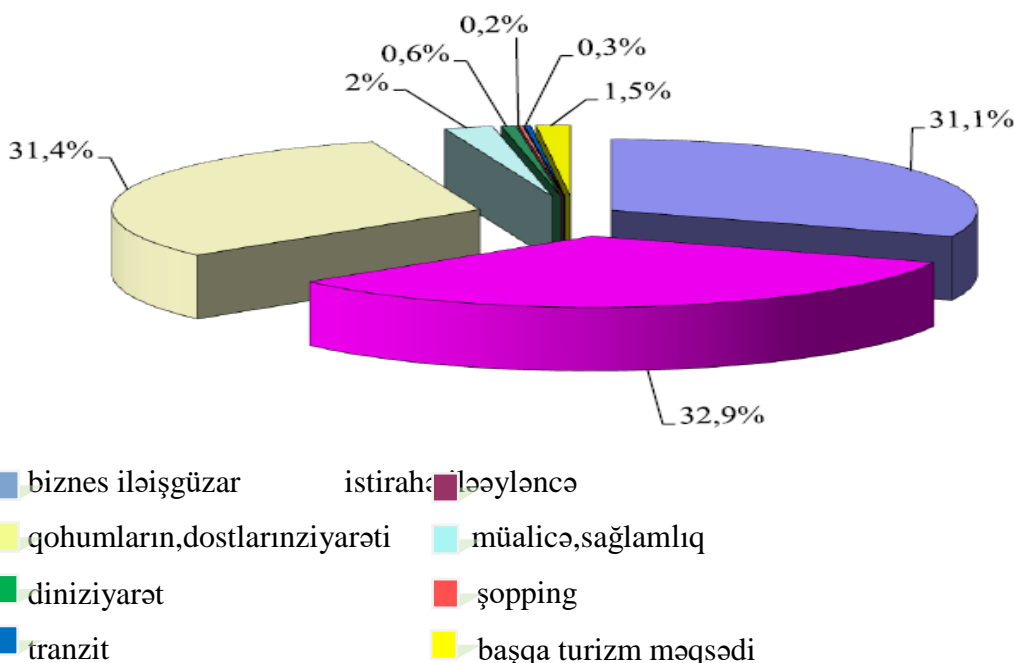
2011-2014-cü illərdə müalicə məqsədilə xarici ölkəyə gedən və xaricdən gələn turistlərin sayı, min nəfər

İllər	Müalicə üçün xarici ölkəyə gedən azərbaycanlılar	Müalicəyə gələn xaricilər
2011	92.6	33.0

2012	116.5	43.0
2013	169.0	46.2
2014	169.8	46.3

Mənbə: Azərbaycanca turizm 2015. Statistik məcmuənin göstəriciləri əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2011-2014-cü illərdə həm ölkəyə gələn, həm də ölkədən gedən vətəndaşların sayı artmışdır. Ümumilikdə 2014-cü ildə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə yerləşdirilmiş şəxslərin sayında müalicə məqsədilə 70981 min nəfər müalicə almışdır ki, bunun 46.3 min nəfəri xarici, 24.7 min nəfəri isə yerli vətəndaşların payına düşür. Ölkələr içərisində isə üstünlüyü qonşularımız olan Rusiya (17432 nəfər yaxud 37.6%), Gürcüstan (16642 nəfər yaxud 36%), Türkiyə (6393 yaxud 13.8%), İran (2661 nəfər yaxud 5.7%) təşkil etmişdir ki, cəmi 100 faiz gələnlərin içərisində 93.1%-ni bu 4 ölkənin, 6.9% isə Almaniya, Böyük Britaniya, Qazaxıstan, İsrail, Ukrayna və digər ölkələrin payına düşür.

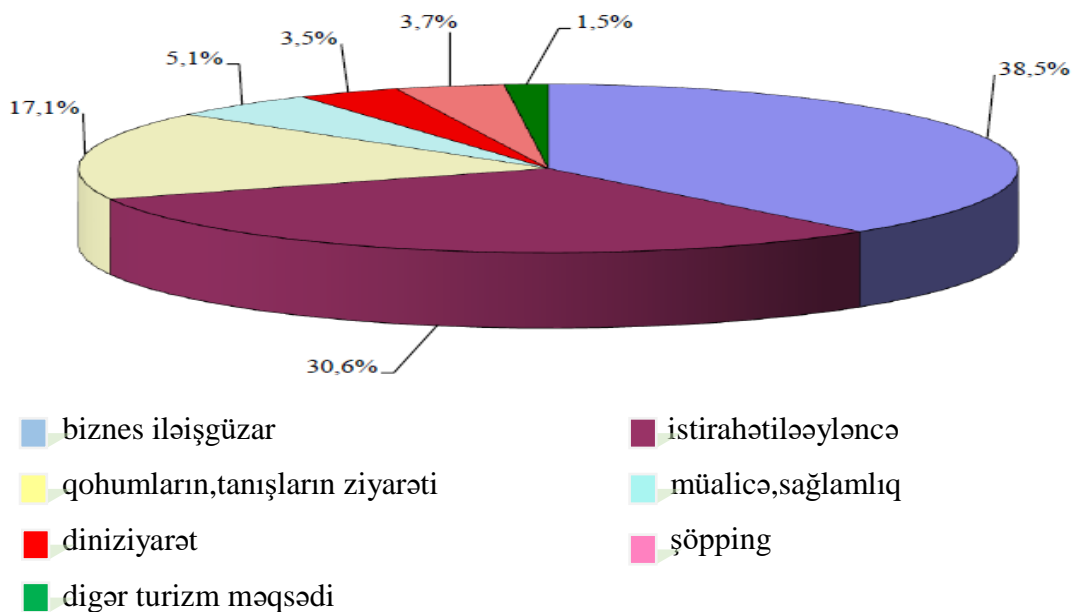

Şəkil 1.1. Azərbaycan gəlmiş ziyarətçilərin səfərin məqsədlərinə görə tərkibi, %-lə

Müalicə məqsədilə gələn xaricilər 15.4 mln. manat ölkəmizdə xərcləmişlər. Statistik göstəricilərdən məlum olur ki, müalicə məqsədilə gələn bir turist ölkəmizdə müalicə olunmaq üçün orta hesabla 332 manat xərcləyib. Lakin

turşirkətlərin verdiyi məlumata görə isə müalicə turlarının qiyməti 7 gecə 8 gün üçün 980-1100 manatdır. Mövsüm olmayan qış aylarında isə 500-700 manat arasında dəyişir.

Bizim vətəndaşın bir qismi Şimali Qafqaz, Gürcüstan və ya Ukraynada, daha yaxşı imkanları olanlar isə Çexiya, İsrail və Almaniyada müalicəyə üstünlük verir. Bu ölkələr müalicə turizmi sahəsində böyük uğurlar əldə ediblər və yaxşı pul qazanırlar. Bu ölkələr Azərbaycanın bu sahədə ən güclü rəqibləridir. Onu da deyək ki, müalicə mərkəzlərindəki qiymətlər də müştəri cəlbində böyük rol oynayır. Azərbaycanın mineral suları Şimali Qafqazdakı müalicə sularının bənzəridir. Bu bölgədə üçulduzlu oteldə 21 günlük turun qiyməti 1500 manat, Ukraynada 1300-1800 manat, Çexiyada 2000 manat, Naftalanda 2000-3000 manat, Naxçıvanda isə 1500-2000 manatdan başlayır.

Şəkil 1.2. Xarici ölkələrə səfər edən turistlərin getmə məqsədlərinə görə tərkibi, %-lə

Şəkildən də göründüyü kimi, müalicə üçün xarici dövlətlərə səfər edən azərbaycanlılar isə 161811 nəfər olmuşdur ki, bu da ümumilikdə ölkədən gedən vətəndaşların 5.1%-ni təşkil edir, xərcləmələri isə bir turistin orta hesabla 304 manat arasında təbəddüd edir. Gedən və gələnlərə nəzər salsaq görürük ki, ölkəmizdən gedənlərdə də üstünlüyü İran (96774 nəfər yaxud 60%), Türkiyə (34167 nəfər yaxud

21.1%), Gürcüstan (14217 nəfər yaxud 8.7%) və Rusiyanın (14296 nəfər yaxud 8.8%) payına düşür ki, bu da ümumi gedənlərin 100 faiz xüsusi çəkisində 98.6% təşkil edir. 1.4 faizi isə Almaniya, Çexiya, İsrail, Ukrayna, Böyük Britaniyanın payına düşür.

Dövlət tabeliyində olan "Bilgəh", "Abşeron", "Günəşli", "Qaranquş" sanatoriylarında müalicə kursu 18 gündür. Bu sanatoriylarda xidmətlərin dərəcəsi asılı olaraq paketlər 570-1020 manat civarındadır. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, dövlət tabeliyindəki müəssisələrdə müalicə turizmi daha ucuzdur. Belə ki, özəl sanatoriylarda 1 günlük müalicə kursu 100-157 manat, dövlət sanatoriylarında isə 33-56 manat arasındadır. Dövlət sanatoriylarına putyovkaları dövlət müəssisə və təşkilatları verir ki, məbləğin 15%-ni fiziki şəxs, 85%-ni isə dövlət müəssisəsi ödəyir. Bilgəh, Günəşli və Qaranquş mehmanxanaları 444, Abşeron isə 387 nəfərlik yerdir (Cədvəl 3). Təəssüf ki, bu mərkəzlərdə əlavə turizm xidmətlərinin heç biri göstərilir. Belə ki, müalicə-kurort müəssisələri müstəqillik illərində belə istiqamətlərini dəyişmədilər. Onlarda köhnə stereotiplər qalmaqdadır. Halbuki xarici ölkə müalicə müəssisələrində digər turizm xidmətləri də göstərilir. Bir misal çəkim. Təsəvvür edin ki, "Bilgəh" və ya "Qaranquş" sanatoriyasında müalicə kursu keçən şəxs səhər tezdən bütün tibbi-profilaktik prosedurları başa vurdu, vannaları qəbul etdi, masaj və ya fizioterapiyası da başa çatdı. Günorta yeməyi yeyildi və artıq hamı bir-birinin üzünə baxır. Çünki bu müəssisələrdə istirahət, mənalı vaxt keçirmək üçün heç bir xidmət göstərilir. Asudə vaxtın təşkili, ümumiyyətlə, nəzərdə tutulmayıb. Ona görə də müəssisədə qalanlar domino, nörd oynamaqla və ya parkda oturub söhbət etməklə vaxtlarını keçirirlər. Axı 18 gün də belə davam edə bilməz. Müalicə turizmi inkişaf edən ölkələrdə isə paketdən populyar turizm xidmətləri (ekskursiya, əyləncə xidmətləri və s.) daxildir. Fikrimizcə, rentabelliği saxlamaq, daha çox gəlir götürmək üçün digər xidmətlər də vacibdir.

Cədvəl 1.3

Dövlət tabeliyində olan sanatoriylarda qiymətlər

Nömrələr	Bilgəh	Abşeron	Günəşli	Qaranquş
----------	--------	---------	---------	----------

Lüks	800-1020	730	700	730
Pollüks	730-755	-	600	-
Adi	650	605	569	-

Mənbə: AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun Həmkarlar Təşkilatının məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Naftalan neftinin planetimizdə yeganə yatağı Azərbaycanıdır. Naftalan nefti Azərbaycandan bir çox digər ölkələrə göndərilir. Bu ölkələr sırasında Çexiya, Xorvatiya və başqa ölkələrin adlarını çəkə bilərik. 19 xəstəliyə dərman olan Naftalan neftinin mənbəyində təsir üçqat çoxdur. Ona görə ki, məhsul daşınandan 5-6 saat sonra keyfiyyəti azalır, təsiri mənbədəki qədər yüksək olmur. 2014-cü ildə Naftalan şəhərinə gələn xarici və yerli turistlərin sayı 28 min nəfəri ötür, yəni son 5 illə müqayisədə 6 dəfə artıb. Belə ki, 2014-cü ildə Naftalana dünyanın bir çox ölkələrindən - Rusiya Federasiyası, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Ukrayna, Latviya, Almaniya, Türkiyə, Kanada, İsrail, Polşa, Fransa, İspaniya, İtaliya, Yaponiya, Çin, Dominikan, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi və digər ölkələrdən, ümumilikdə 3000 nəfər xarici turist gəlib.

Naftalanda fəaliyyət göstərən turizm obyektlərində gün ərzində 2000 qonaq qarşılamaq, onlara yüksək səviyyədə xidmət göstərmək mümkündür.

Cədvəl 1.4

2015-ci il üçün Chinar hotel &SPA qiymətlər

Günlər	Otaq tipi	Nəfər sayı	Mart- Aprel/Oktyabr- Noyabr	May- Sentyabr	Dekabr- Fevral
1 günlük	Standart	Single,	81	88	70
		Double	115	125	100
	Superior	Single,	109	118	95
		Double	155	169	135
	Suit	Single,	163	177	142
Double		233	253	203	
Delix	Single,	272	295	236	
	Double	388	422	338	
King Suit	4 nəfər	1150	1250	1000	
1 həftə	Standart	Single,	564	613	490
		Double	805	875	700
	Superior	Single,	761	827	662
		Double	1087	1181	945
	Suit	Single,	1141	1240	992
Double		1630	1772	1418	
Delix	Single,	1902	2067	1654	
	Double	2717	2953	2363	
King Suit	4 nəfər	8050	8750	7000	
2 həftə	Standart	Single,	1071	1164	931
		Double	1530	1663	1330
	Superior	Single,	1445	1571	1257
Double		2065	2244	1796	
Suit	Single,	2168	2357	1885	
	Double	3097	3367	2693	

	Delix	Single, Double	3613 5162	3928 5611	3142 4489
	King Suit	4 nəfər	15295	16625	13300
3 həftə	Standart	Single, Double	1521 2174	1654 2363	1323 1890
	Superior	Single, Double	2054 2934	2233 3189	1786 2552
	Suit	Single, Double	3081 4401	3349 4784	2679 3827
	Delix	Single, Double	5135 7336	5581 7973	4465 6379
	King Suit	4 nəfər	21735	23625	18900

Mənbə: [42] məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəlin də məlumatlarından görüldüyü kimi, ölkəmizdəki özəl sanatoriyalarda bəzi turizm xidmətləri göstərilə belə, qiymətlər qənaətbəxşə deyildir. Misal üçün, Qəbələdəki özəl müalicə mərkəzlərində birgünlük seans 70 manat, Naftalanda isə 90 manatdır. 21 günlük müalicə kursu keçmək üçün bir nəfər 1654-5581 manat arasında pul xərcləməlidir. Əlbəttə, bu məbləğ orta təbəqəyə görə xeyli yüksəkdir. Turizm elə sahədir ki, müştərini özün qazanmalısən. Xidmətlər elə təşkil edilməli, qiymətlər elə təyin edilməlidir ki, bundan istifadə edənlərin sayı çox olsun. Məsələn, Türkiyə Respublikasında xarici turistləri cəlb edən faktorlar arasında əsas ucuz və keyfiyyətli səhiyyə xidmətinin göstərilməsidir.

Mineral suların süfrə suyu kimi istifadəsi regionlarda bu suların istehsalı üzrə müəssisələrin yaradılmasına və sahibkarlığın inkişafına xüsusi təkan verir ki, bu da mineral suların regionlarda müalicə turizminin inkişafı ilə yanaşı iqtisadi əhəmiyyətliliyi də artmış olur. Müalicə sularının iqtisadi əhəmiyyətliliyi aşağıdakı kimi izah oluna bilər:

- müalicəvi mineral suların hasil olunaraq qablaşdırılıb süfrə suyuna gətirilməsi və bazarda istehlakçı kütləsinə təklif olunması;

- mineral və termal sulardan bir çox xəstəliklərin müalicəsi məqsədilə kompleks kurort və SPA xidmətlərinin təşkili.

Müalicəvi süfrə sularının rentabelliyyənin müəyyən olunmasında onların gündəlik debiti, yerləşdiyi ərazidə infrastrukturun inkişaf səviyyəsi,

mənimsənilmə imkanları nəzərə alınır. Ölkədə müalicə turizmindən istifadənin potensial imkanlarının göstəricisi olan sanatoriya-kurort, istirahət evləri və istirahət bazalarının ölkə üzrə sayı 2015-ci ilin statistik məlumatlarına görə bu mərkəzdə çarpayılardan sayı 10004-dür. Müalicədən istifadə edən hər bir turist orta müalicə müddətini 18-20 gün civarında dəyişməsinə nəzərə alsaq və istifadə günlərini 50 faiz həcmində (yəni 182,5 gün) götürsək o zaman müalicə turizmi üçün gələn turistlərin ortalama sayı 96091 nəfər dəyərləndirilir. Yəni optimal turist sayı = (çarpayılardan sayı * ilin 50 faiz günləri) orta qalma günləri və ya $(10004 * 182,5) / ((18+20) / 2) = 96091$. Bu isə bizə onu deməyə əsas verir ki, adıçəkilən turizm növünün inkişafdan geri qalması ölkədə ÜDM-də hər il milyonlarla vəsaitin itkisinə gətirib çıxarır.

Bu xidmətlərin rentabelliyyənin Azərbaycanda pulu xidmətlər məcmuəsində həliyə göstərilən pullu xidmətlərin strukturundakı məlumatlardan istifadə edərkən mövcud statistik məlumatları "E-views" tətbiqi proqram paketində emal etsək aşağıdakı xətti loqarifmik reqressiya tənliyini almış olacağıq.

Cədvəl 1.5

2009-2014-cü illərin müalicə turizmi üzrə statistik məlumat

İllər	Gəlmə turizmdə müalicə turizminin payı - MMG (min nəfərlə)	Sanatoriya-kurort müəssisələrində göstərilən pullu xidmətlər - SKMGPX (milyon manatla)
2009	11,1	49496,6
2010	14,1	54124,0
2011	33,3	63988,5
2012	43,0	72792,5
2013	46,2	81891,7
2014	46,3	86302,2

$$\text{LOG (SKMGPX)} = 9.99701642199 + 0.3333559342982 * \text{LOG (MMG)}$$

Loqarifmik reqressiya tənliyi əsasında deyə bilərik ki, 1% müalicə turizmi məqsədi ilə gələn turistlərin sayının artımı sanatoriya-kurort müəssisələrində göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 0,33% artıracaqdır. Müalicə turizmində hər min

turistin artımı sanatoriya-kurort müəssisələrinə göstərilən pullu xidmətlərin həcmində 887,98 min manatın artımına səbəb olacaqdır.

Ölkədə baş verən devalvasiya bütün sektorlara təsir etdiyi kimi turizm sektoruna da təsir etdi. Azərbaycan turisti üçün getmə turizminin qiyməti baha olduğundan xaricə tələb azaldı, yerli turistlərin ölkə daxilində istirahətinə isə tələb artdı. Ölkəmiz xarici turistlər üçün qiymət baxımından cəlbedici oldu, çünki otellərdə qiymətlər qalxmadı. Həm xarici turistləri cəlb etmək, həm də yerli əhalinin daxildə istirahəti daxili turizmin inkişafına təkan verməklə, ölkədə yeni iş yerlərinin açılmasına, gəlirin xaricə deyil, ölkəmizdə qalmasına şərait yaratdı.

Bütün bu müsbət meyillərlə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında turizmin, eləcə də müalicə-sağlamlıq turizminin rolunun azalmasına olduqca mənfi bir təmayül kimi baxılmalıdır. Çünki müalicə məqsədiləgər Avropa ölkələrinə milyonlarla turist gəlibsə respublikamıza minlərlə gəlir biz bunun sayını dəfələrlə artırmalıyıq. Burada sırf iqtisadi təsir effekti ilə yanaşı problemin sosial aspektləri də diqqətə alınmalıdır. Bu, nadir turizm növlərindən biridir ki, sərt şəkildə yay mövsümünə bağlı deyildir, elə buna görə də kurortların yüklənməsində və yerli əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasında müsbət rol oynaya bilər.

1.2. Turizmin inkişafında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

Turizm son dövrlərdə bütün dünya ölkələrində iqtisadi səmərə baxımından ən gəlir gətirən sahələrdən birinə və eləcə də sürətlə inkişaf edən iqtisadi fəaliyyət növünə çevrilib. Turizmdə sahəsində Azərbaycan Respublikasında rəqabət imkanları kifayət qədər genişdir. Rəngarəng iqlimimiz, təbii sərvətlərimiz, eləcə də zəngin tarixi-mədəni irsimiz əlverişli və mövcud tələbata cavab verə bilən turizm məhsulunu yaratmaq üçün vacibli vasitədir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası turizm sahəsinin inkişaf etdirilməyini iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun fəaliyyəti üzrə əsas prioritet sahə elan etmişdir.

Son 10 il müddətində Azərbaycanda turizmin təşviqi və təbliği ilə əlaqədar görülmüş işlər, həyata keçirilən tədbirlər, aparılan islahatlar, bu sahənin inkişafını təmin edən dövlət proqramları, eləcə də normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi

yuxarıda qeyd etdiklərimizi bir daha əyani sübuta yetirir . Yerinə yetirilən işlərin nəticəsi kimi Azərbaycan Respublikasında turizm sənayesində yeni mərhələ yaranmış, ölkəmiz bütün dünya arenasında yeni turizm mənbəyi kimi tanınmağa başlamış, bunun məntiqi nəticəsi kimi beynəlxalq turizm bazarına Azərbaycanın inteqrasiya olunması prosesi ilbəl daha geniş şəkildə vüsət almışdır.[6, səh. 54]

Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının formalaşması, təşəkkül tapması ilə tərəqqi tarixi ümummilli liderimiz, ulu rəhbər Heydər Əliyevin adı ilə əlaqədardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası azadlıq əldə etdikdən sonra uzun müddət turizm haqqında qanunvericilik sistemindən məhrum vəziyyətdə qalmışdır. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsi 1996-cı ildən hazır olsa da, həmin qanunun icrasına yalnız 1999-cu ildən etibarən ümummilli lider Heydər Əliyevin bu sahədə yürütmüş olduğu uğurlu siyasət nəticəsində başlanılmışdır. Keçən illər ərzində dövlətin hərtərəfli siyasəti və dəstəyi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının turizm sənayesi yeni inkişaf və tərəqqi yoluna qədəm qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikasının coğrafi yerləşmə baxımından əlverişli mövqedə qərar tutması, bu sahədə böyük dövlət dəstəyinin mövcudluğu, infrastrukturun daha da təkmilləşdirilməsi turizm sahəsinin sürətli inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir. 2011-ci ilin məhz “Turizm ili” elan edilməsi də turizmin inkişaf etdirilməsində, bu sahədə yeni layihələrin hazırlanmasında və eləcə də həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyətli proses olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında turizminin sürətli inkişaf etdiyi müasir dövrdə artıq Gəncədə, Naxçıvanda, Bakıda habelə ölkənin digər rayon və şəhərlərində xariciləri qəbul edə, yerləşdirə bilən müasir tipli mehmanxana və otellər fəaliyyət göstərir və çox sevindirici haldır ki, belə otellərin sayı durmadan çoxalır. Demək olar ki, 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasında təşkil olunan və uğurla həyata keçirilmiş “Avrovision” beynəlxalq musiqi yarışması gedən vaxt ölkəmizə gələn on minlərlə turistın qəbul edilməsi və onların otellərdə yerləşdirilməsi, eləcə də onların döğmə vətənimizlə tanışlığı çox yüksək səviyyədə oldu. Başqa bir nümunəvi misal isə I Avropa oyunlarının keçirilməsi ilə bağlıdır. Məlum olduğu üzrə respublikamız 2015-ci ildə birinci Avropa oyunlarının keçirilməsinə ev sahibliyi etmiş oldu.

Yarışların keçirildiyi müddət ərzində ölkəmizə bir çox turistin gəlişi, onların qarşılınması və eləcə də yerləşdirilməsi üçün paytaxtımızda, həmçinin dəətraf rayonlarımızda onlarla otel tikilib istifadəyə verildi. Azərbaycan Respublikasının regionlarında zəngin təbiət resurslarının mövcudluğu, meşələrin kifayət qədər çoxluğu, həmçinin də dağ landşaftının geniş vüsət alması ekoturizmin inkişaf etdirilməsi sahəsində də geniş və hərtərəfli imkanlar yaradır. Eyni zamanda da, Azərbaycan Respublikasında bir çox başqa idman növlərinin fəaliyyəti gözə görünəcək səviyyədədir. İdmanın sürətli inkişafı onun turizmlə qarşılıqlı vəhdət təşkil etmiş başqa bir turizm formasının - idman turizminin meydana gəlməsi, formalaşması və inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Ölkəmizdə turizm növlərinin kifayət qədər çoxluğu, eləcə də bu sahələrin geniş inkişaf perspektivləri Azərbaycanda formalaşmış mövcud turizm bazarının rəqabət imkanlarını bir qədər də artırır.

Xüsusilə qeyd edək ki, son illərə kimi Azərbaycan Respublikası vətəndaşları qış fəslində turizm məqsədilə başqa ölkələrə səyahət etməyi məqsədəuyğun hesab edirdilər. Lakin respublikamızda artıq iki qış turizm müəssisəsi fəaliyyətdədir. Bunlara misal olaraq Qəbələ rayonunda 2014-cü il yanvar ayı açılmış “Tufan” Dağ-Xizək Mərkəzi və Qusarda olan “Şahdağ” Yay-Qış İstirahət Kompleksini göstərmək olar. Bu iki turizm komplekslərinin yaradılması və istifadəyə verilməsi göstərir ki, Azərbaycanda artıq yay turizminə alternativ turizm növləri mövcuddur və bu sahələrin inkişafına, eləcə də bu sahədə infrastrukturun yaradılmasına ayrıca diqqətilə qayğı göstərilir.

Turizmin sürətli fəaliyyəti dövlətlər arasında iqtisadi-mədəni münasibətlərin genişlənməsinə səbəb olan əsas amillərdən biridir. Ölkələr arasında gediş-gəliş qaydalarının yüngülləşdirilməsi, bəzən isə həmin sahədə inzibati nəzarətin ümumiyyətlə aradan qaldırılması beynəlxalq səviyyədə turist axınlarının yüksək dərəcədə çoxalmasına səbəb olmuşdur. Beləliklə, səyahət axınlarına aid təcrübələrə güclü tələbatın yaranması, turizm infrastrukturunun cari vəziyyətinin öyrənilməsi, təhlil olunması və eləcə də araşdırılması, bu sahədə inkişaf planlarının tərtib edilməsi turizm sektorunda statistik uçotun aparılması zərurətini bir daha gündəmə gətirmişdir.

Turizmin sürətli fəaliyyət tendensiyası ölkənin ali qanunvericilik aktlarında da özünün əksini tapmışdır. Hərçənd ki, 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində “Turizm haqqında” qanun qəbul olundu. 27-i iyul 1999-cu il isə ümummilli lider Heydər Əliyevin “Turizm haqqında” “Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” fərmanı imzalanmışdı. Həmin qanun Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə olaraq turizm bazarının hüquqi əsaslarının yerləşdirilməsinə istiqamətlənmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini və turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyənləşdirdi, həmçinin də turizm sahəsində əlaqələri tənzimləyərək, sosial-iqtisadi fəaliyyəti təmin etmiş vasitələrdən biri şəklində turizm ehtiyatlarından faydalı istifadə edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirdi.[1]

2001-ci ildə Cənubi Koreyanın paytaxtı Seulda Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) XIV Baş Assambleyasında Respublikamız da həmin beynəlxalq turizm təşkilatına üzv oldu. Bütün bunlar isə öz özlüyündə, respublikamıza turizm inkişafı üzrə tövsiyələr, bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən yararlanmaq və eləcə də praktiki kömək olunmasına şərait yaratdı.

İlk dəfə olaraq 2001-ci ildə Azərbaycanımızı tam genişliyi ilə tanıdan “Welcome to Azerbaijan” isimli xüsusi disk hazırlanmışdı, ÜTT-nin Baş Assambleyasına təqdim edildi. Bununla bərabər, diskin “Turizm in Azerbaijan” isimli veb sahifəsinin də yaradılması xüsusi önəm kəsb edən məsələyə çevrildi. 2002-ci ildə isə ilk dəfə Bakıda dünya ölkələrinin turizm şirkətlərinin iştirakı etməsiylə Beynəlxalq Turizm Sərgisi təşkil edildi və ÜTT-nin dəstəyini qazanmış oldu.

Ölkədə turizmi daha da sürətli inkişaf etdirmək, turizm ehtiyatlarından faydalı istifadənin təmin edilməsi üçün Respublikamızın Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli sərəncamı əsasında “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına aid Dövlət Proqramı” qəbul edildi.[6]

Artıq XXI əsrin başlanğıcında Gəncədə, Naxçıvanda, Bakıda və eləcə də ölkənin digər rayon və şəhərlərində xariciləri qəbul edə və qarşılaya bilən müasir tipli mehmanxana və otellər fəaliyyət göstərirdi. Ölkəmizin bütün ərazilərini, əyalətlərini əhatə etmiş 100-dən çox turizm firması xarici turistlərin qəbul olunması, yerləşdirilməsi və eləcə də yerli əhaliyə turizm xidməti ilə məşğul olmaqdadır, 149

mehmanxana rəsmi qeydiyyatdan keçərək öz fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Həmin otellərdə yerlərin ümumilikdə miqdarı 5000-dən çoxdur. Turizm üçün səmərəli yerlərində müasir səviyyəli özəl müalicə, sanatoriya və istirahət mərkəzləri əhalinin və turistlərin istifadəsinə verilmişdir. Ölkəmizə gələn xaricilərin sayı əminliklədəyə bilərik ki, 1 milyon nəfəri keçmişdir.[2]

2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməyi tədbirləri barədə”, 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” barədə Azərbaycan Respublikasının Prezident fərmanları dövlət iqtisadiyyatının, həmçinin turizm sektorunun inkişafı məqsədlə əhəmiyyətli addımlar oldu. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında turizm yüksələn formada fəaliyyət göstərməkdədir. 2008-ci il ölkəmizə gəlmiş xaricilərin sayı bir milyon üç yüz mini keçmişdi. 2009-cu il aprelində Bakıda Heydər Əliyev adına İdman və Konsert Kompleksində hətta səkkizinci dəfə Beynəlxalq Turizm Sərgisi keçirilmişdi. Sərgidə 20 ölkənin 78 turizm müəssisəsi iştirak edibdir.

“2009-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kurortların inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” respublikamızda gələcəkdə turizm istirahət sahələrinin planlı şəkildə inkişaf etdirilməyinə və əhəmiyyətli istifadəsinə şərait yaradır.[5]

Turizmin inkişafının əhatəli təhlili, onun məqsədli proqrama əsaslanaraq kompleks göstəricilər və bir sıra ardıcılıqla həll edilir. Nəticədə, ümumi artış sürəti iqtisadi artımın tərkib elementi kimi daha çox öyrənilir. Turizmin fəaliyyətində lap çox qərar qəbul edilməsinin alternativliyi və resurslarla manevr fəzası daha böyükdür və dəqiq amillərdən çox asılıdır.

Turizmin inkişaf etdirilməsində təhlil metodikasında proqnozların, məqsədlərin, resursların mümkünlüyü və eləcə də resursların dəyişmə meylləri də mümkün variantları hesablanır. Birinci olaraq turizmdə kiçik sahibkarlığın çoxalma sürəti, onun yeni iş yerlərinin açılmasında rolu və sahə strukturu əsas meyarlar kimi hal-hazırkı vəziyyəti qiymətləndirmək və perspektiv artımda turizmin rolunu genişmiqyaslı təhlil edərək düzgün proqnozlaşdırmaq ardıcılığı ilə yerinə yetirilir.

Respublikada yeni təsərrüfat formalarının, həmçinin də kiçik, orta sahibkarlığın mühim istiqamətlərinin yaranmasında, formalaşmasında turizmin inkişaf sürəti öz təsirini göstərməkdədir. Nəticədə, hər bir turizm obyektinin inşa edilməsi əlavə kapitalın qoyuluşuna, qeyri-dövlət maliyyə ehtiyatlarının turizm sahələrinə axınına səbəb yaradır. Struktur təhlil isə adətən dəyişmə meyilləri üzrə həyata keçirilir.

Təsərrüfat formaları olaraq turizm birjalarında, müəssisə və turizm məhsulunun istifadəçi üçün vacib olan resursların artması ilə onların strukturunun dəyişməyi vacibdir. Sahibkarlığın birinci strukturu, onun perspektiv dəyişməyi üçün baza yaradır. Əlaqəli müəssisələr formasında sahibkarlıq inkişafı bir sıra layihələrin uzun müddətli icarəyə götürülməyi və rekonstruksiyası sahibkarlığın inkişaf etməsinə əsas yaradır.

Mülkiyyət əlaqələrinin cari durumu, onun hüquqi bazası, eləcə də əmlak formalarının fiziki və hüquqi şəxs tərəfindən istifadə formaları, turizmin təsərrüfat forması olaraq sahəərazi strukturunun quruluşunu müəyyən edir. Fərdi sahibkarlıq respublikada maddi və qeyri-maddi nemətlərin bölgüsündə və istifadəsində əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Hal-hazırda sahibkarlıq gəlirləri, həmçinin də onun istehlak üçün formalaşdırdığı maddi nemətlər ilə xidmət 50%-dən çoxdur. Ümumi şəkildə deyə bilərik ki, turizmin xidmətinin iqtisadi mənası turizmin ölkə iqtisadiyyatındakı təsir gücü və xüsusi çəkisi ilə hesablanır.

Turizm dünya iqtisadiyyatında ən gəlir gətirən və rentabelli sahələrdən biri sayılır. Neft, tibb və maşınqayırma sahələrindən sonra dördüncü ən rentabelli sahə məhz turizm hesab edilir. Bunun üçün də Azərbaycan Respublikasında müstəqillik əldə olunduqdan sonra həmin sahəni inkişaf etdirməyi qarşısına ən mühim məqsəd kimi qoymuşdur. Əlbəttə ki, bu təbii bir vəziyyətdir. Belə ki, yalnız neft sahəsi ilə inkişaf etmək mümkün deyil və qeyri-neft sektorunun fəaliyyəti də son dərəcə əhəmiyyət kəsb edən vacib məsələlərdən biridir. Aparılan iqtisadi islahatların böyük əksəriyyəti sözügedən sahənin inkişafına yönəlmişdir.

İqtisadi islahatların gerçəkləşdirilməsində iqtisadi, sosial mexanizmlərin yaranması, formalaşması, xüsusi tədqiqat obyektini olaraq təhlili, dinamikası və proqnozlaşdırılması, islahatların əsaslandırılmağı və onun həyata keçməsi zamanı

ortaya çıxan sosial nəticələrin təhlili və qiymətləndirilməsi aktualıq baxımından mühim əhəmiyyət kəsb edir.

Müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının qarşısında olan strateji məqsəd dövlətin bazar iqtisadi sistemində keçməsiləəlaqədar qarşıya çıxan bəzi sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsində onun dayanıqlı və mütərəqqi formalarından səmərəli şəkildə istifadə yollarını aydınlaşdırmaqdır. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu Respublikamızda turizm fəaliyyətinin əsaslarını və turizm bazarının hüquqi əsaslarının eyniləşdirilməsinə istiqamətlənmiş dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirir və turizmdə ortaya çıxan əlaqələri tənzim edir, sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmiş vasitələrdən biri olaraq turizm ehtiyatlarından faydalı istifadə edilməsi qaydasını müəyyən edir.

Azərbaycanın dünya ölkələri arasında turizm ölkəsi olaraq tanınması məqsədilə kifayət qədər geniş şəraitlər mövcuddur. Müstəqil ölkəmizin neft strategiyasının əsasını qoymuş “Əsrin müqaviləsinin” imzalanmasının 8 ilinin bitməsinə iki gün qalmış - 2002-ci il sentyabrın 18-də Bakıda Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin tikintisinin təməli qoyuldu və sözügedən bu layihənin inşası müvəffəqiyyətlə sona çatdırıldı. Bu layihənin ardınca isə “Avropa-Qafqaz-Asiya” (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizi proqramı ətrafında 1998-ci il sentyabr ayının 7-8-də 32 ölkənin və 13 universal təşkilatın rəsmi nümayəndələrinin iştirak etməsi ilə Bakı şəhərində çox qədim tarixə malik olan İpək Yolunun bərpa edilməsi üzrə beynəlxalq konfrans keçirilmişdi və burada isə Avrasiya nəqliyyat dəhlizi üzərində olan dövlətlərin inkişafı, onların təbii ehtiyatlarının düzgün mənimsənilməsi, iqtisadi resurslardan daha da əlverişli istifadə edilməsi, ticarətin, turizmin və eləcə də iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsinə xidmət edən saziş imzalandı. 2007-ci il 7 fevral tarixində isə ölkəmiz dünya nəqliyyat-kommunikasiya sistemində vacib töhvə olaraq qiymətləndiriləcək uğur qazandı. Belə ki, cənab prezidentimiz İlham Əliyevin əvəzedilməz səyi nəticəsində Tbilisi şəhərində Gürcüstan, Türkiyə və Azərbaycan hökumətlərinin liderləri arasında Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yol xətti layihəsinin gerçəkləşdirilməsi ilə əlaqəli əldə edilmiş razılaşma bütünlükdə Cənubi Qafqaz və orta Asiya ərazilərinin uzunmüddətli fəaliyyət strategiyasının aşkar edilməsi baxımından mühim əhəmiyyət kəsb edir. Son

dövrələr ölkəmizdə turizm sahəsində beynəlxalq münasibətlərin yaranması, təşkili və inkişaf etdirilməsi, eləcə də turizm imkanlarının təşviqi və təbliği, milli turizmin inkişaf etdirilməsi və turizm infrastrukturlarının yenilənməsi sahəsində dəqiq istiqamətlər müəyyən edilib. Azərbaycanın qədim tarixinin olması, Xəzər dənizi (gölü) sahilində yerləşməsi, tarixi abidələrlə kifayət dərəcədə zənginliyi, dünyada on bir iqlim qurşağından doqquzunun Azərbaycandan keçməsi vəəhalimizin qonaqpərvərliyi turizmin inkişaf etdirilməsinə xüsusilə böyük imkanlar yaradır.

Azərbaycanda 12 tarixi və təbii qoruq, 17 müvəqqəti qoruq ilə ovçuluq təsərrüfatı mövcuddur. Müxtəlif regionlarda təxminən 6 mindən çox memarlıq ilə mədəniyyət abidələri qorunub saxlanılmaqdadır. YUNESKO tərəfindən qeydiyyatata alınan Qız qalası, “İçəri şəhər”, Möminə Xatun Türbəsi və Şəki Xan sarayı, eləcə də başqa mədəniyyət abidələri də bütün dünyada məşhurdurlar. Dövlət proqramı bütün sərvətlərdən faydalı istifadə etmək şərtilə turizm sahəsini inkişaf etdirməyi qarşıya məqsəd qoyubdur.. Həmçinin Azərbaycanda turizmi inkişaf etdirmək üçün aşağıda göstərilmiş əsas vəzifələr qarşıya qoyulubdur:

- turizmdə sahibkarlığı, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirərək rəqabətə dayanıqlı turizm bazarını yaratmaq və inkişaf etdirmək
- turistlərə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin də xidmət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğun olmasının təmin olunması istiqamətində tədbirlər görmək;
- turizm fəaliyyəti üzrə dövlət tənzimlənməsini gerçəkləşdirmək;
- turizm sahəsindən dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil olmuş vəsaitin həcmnin artırılmasını təmin etmək;
- turizmin infrastrukturunu, eləcə də onun maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək;
- turizm müəssisələrinin beynəlxalq arenaya çıxması və beynəlxalq turizm proqramlarında iştirakı təmin edə bilən əlverişli şərait yaratmaq, xarici investorların ölkəmizdə mövcud turizm sferasına investisiya qoymaq imkanlarının artırılmasını təmin etmək.

Qeyri-neft sahələri içərisində xüsusi çəkiyə malik olan sahələrdən biri də turizm sahəsidir. Turizm dedikdə, insanların gəzmək, görmək və istirahət etmək məqsədilə bir yerdən digərinə hərəkəti prosesi başa düşülür. Lakin turizm ifadəsinə bu qədər sadə yanaşmaq turizmin potensial inkişaf istiqamətlərinin qarşısını alan ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Turizm insanların kommersiya məqsədi daşımamaq şərtilə sağlamlaşdırma, tanış olma, istirahət, idraki, idman, dini və iş-peşəməqsədilə daimi yaşadıkları ərazini tərk edərək digər ərazilərə müvəqqəti getmələri prosesidir. Bunu da qeyd etməliyik ki, son 20-25 ilin statistik göstəricilərinə nəzər yetirsək görürük ki, turizm artıq insanları zəruri tələbatına çevrilmişdir.

Turizmin bir neçə növü vardır. Həmin növlərə əsas olaraq aşağıdakıları aid etmək olar: [7]

- Macəra turizmi. Macəra turizmi son dövrlərdə yaranıb formalaşmağa başlamış turizm növüdür. Macəra turizmi dedikdə, insanların uzaq məsafələrə- dağların zirvələrinə, dənizlərin dibinə. Antarktidaya səfər etməsi kimi adrenalin dolu hərəkəti başa düşülür. Son dövrlərdə öz ekzotik təbiəti ilə Yeni Zelandiya, Avstraliya, Antarktida turistlərin daha çox getdikləri yerlər siyahısına daxil olmuşdur.
- Kənd turizmi. Kənd turizmi dedikdə, insanların kənd yerlərində istirahətini nəzərdə tutan turizm növü başa düşülür və kənd təsərrüfatının sənayedən daha çox inkişaf etdiyi ölkələrdə daha aktual olan turizm növüdür.
- Tibbi turizm. Tibbi turizm dedikdə, insanların tibbi xidmət almaq və eyni zamanda da istirahət etməsini nəzərdə tutan turizm növüdür. Belə turizm məkanlarına Çexiyanı, Ukraynanı, Gürcüstanı, hətta Azərbaycanı da misal göstərmək olar.
- Ekskursiya. Turizmin bu növü daha çox tarixi abidələrlə zəngin olan ölkələrə insanların axınını nəzərdə tutan turizm növüdür. Belə turizmin inkişaf etdiyi ölkələrə Türkiyəni, Yunanıstanı, Misiri və başqalarını misal göstərmək olar.

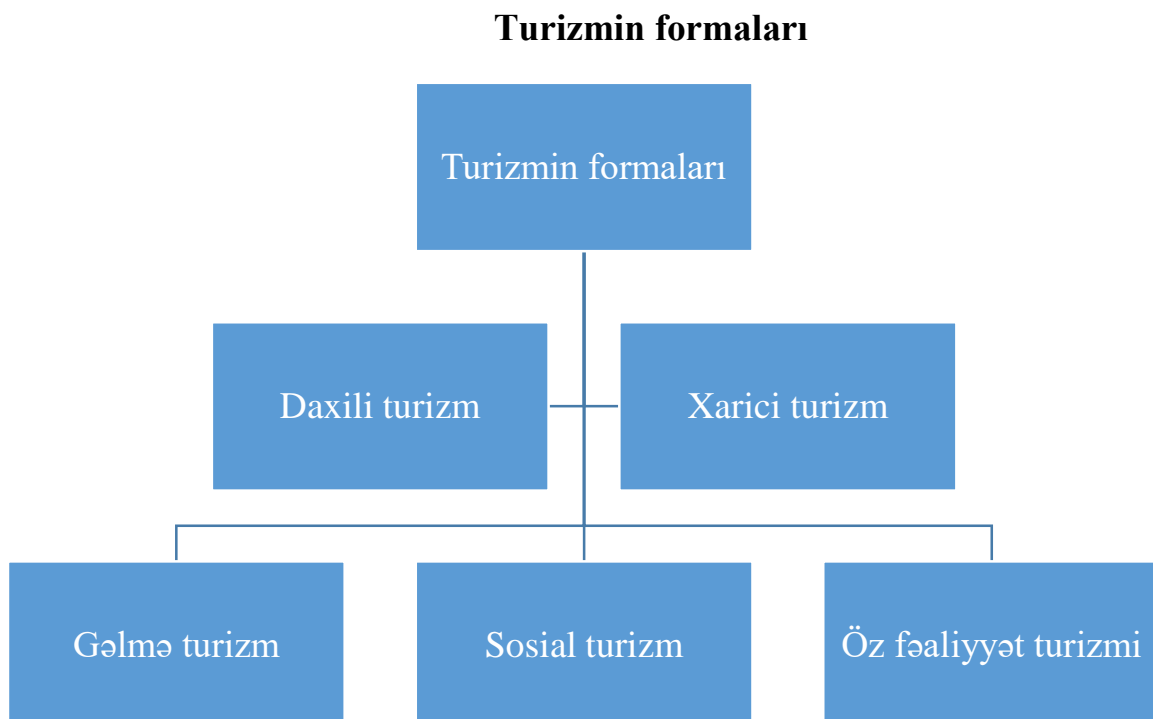
- İdman turizmi. İdman turizmi dedikdə, adından göründüyü kimi idman yarışlarının keçirilməsi iləəlaqədar olaraq insanların bir yerdən başqa yerə köç etməsini nəzərdə tutan turizm növüdür.
- Ekoturizm. Başqa bir adı isə təbiət turizmidir. Ekoloji cəhətdən təmiz olan bölgələrə insanların axınını təmin edən turizm növüdür.

Turizmin son dövrlərdə yaranan bir sıra başqa növlərinə də rast gəlmək mümkündür. Həmin turizm növlərinə isəəsasən aşağıdakıları misal çəkmək daha məqsədemüvafiq olardı:[7]

- Qolf turizmi;
- Dayanıqlı turizm;
- Rekreasiya turizmi;
- Nəqliyyat turizmi;
- Kruiz turizmi;
- Qumar turizmi.

Turizmin müxtəlif formaları vardır. Həmin formalar aşağıdakı sxem vasitəsilə təhlil olunmuşdur:[1]

Sxem 1.1.

Mənbə: “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 1999-cu il 4 iyun. №674-IQ

Sxeməəsasən deyə bilərik ki, turizmin əsas formaları daxili turizm, xarici turizm, gəlmə turizmi, sosial turizm və öz fəaliyyət turizmidir.

Daxili turizm dedikdə, vətəndaşların ölkə hüdudları daxilində istirahət etmək məqsədilə yerdəyişmələri başa düşülür. Turizmin öz mahiyyətində olduğu kimi, onun formalarının həyata keçirilməsi də sırf istirahət, müxtəlif tarixi-mədəniyyət abidələrinin ziyarət olunması və digər bu kimi qeyri-kommersiya məqsədi daşıyır.

Xarici turizm dedikdə, ölkə vətəndaşlarının vətəndaşı olduqları ölkənin hüdudlarını aşaraq digər xarici ölkələrə axın etməsi prosesi başa düşülür.

Gəlmə turizm isə xarici turizmin əks prosesi hesab olunur və xarici vətəndaşların ölkəyə axını prosesidir. Belə ki, xarici turizm mövcud ölkə timsalında vətəndaşlarının xaricə getməsi prosesidirsə, gəlmə turizm xarici ölkə vətəndaşlarının gəldikləri ölkə timsalında gəlmə turizmi hesab olunur.

Sosial turizm dedikdə, dövlətin ayırmış olduğu maddi yardımlar hesabına və sosial ehtiyacların qarşılınması məqsədilə vətəndaşların bir ölkədən digər ölkəyə axın etməsi, eləcə də ölkə hüdudları daxilində səyahət etmələri başa düşülür. Sosial turizm özü-özlüyündə daxili, eyni zamanda xarici turizm deməkdir. Yeganə məqsəd isə sosial ehtiyacların qarşılınması və ya təmin olunmasıdır.

Öz fəaliyyət turizmi dedikdə isə, turizmin elə forması başa düşülür ki, bu formada turistlərin sərbəst hərəkəti təmin olunur. Belə ki, hər hansı bir ölkəyə gəlmiş turistin həmin ölkənin hüdudları daxilində hər hansı yerdəyişməsi öz fəaliyyət turizmi hesab olunur.

Turizmin iqtisadi əhəmiyyəti kifayət qədər yüksəkdir. Beləliklə, son illər ərzində turizmin inkişafı və qəbul edilən turistlərin sayına görə bu sahənin inkişaf etdiyi regionlar iqtisadi cəhətdən kifayət qədər yüksək inkişaf etmişlər. Turizmin inkişaf etdirilməsi eyni zamanda da ölkələrin coğrafi mövqeyi və əlverişli təbii şəraitdən də asılıdır. Bu baxımdan turizm iki əsas növü fərqləndirilir:[2]

➤ Yay turizmi;

➤ Qış turizmi;

Yay turizminin inkişafı daha çox ekvatorial qurşaqlarda yerləşən dövlətlərdə inkişaf etmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi təbii şəraitin bu tip ölkələrdə yalnız yay turizminin inkişafına təkan verməsi olmuşdur. Şimalda yerləşən və coğrafi relyefi kifayət qədər sərt olan ölkələrdə isə yay turizminin tam əksi olan qış turizmi inkişaf etdirilmişdir. Bir sözlə, turizmin növündən asılı olmayaraq, inkişaf etdirilməsi mümkün olan regionların inkişaf proqramları hazırlanır və turizmin inkişafı dövlətin nəzarəti altında həyata keçirilir. Dövlətin bu sahələrə investisiya yatırmasının əsas səbəbi isə, məhz bu sahələrin iqtisadi potensialının yüksək olması ilə əlaqələndirilir.

Bu səbəbdən də turizm sahəsinə maliyyənin bölgü funksiyası vasitəsilə maliyyə investisiyası yatırılması həmin dövləti iqtisadi cəhətdən xeyli inkişaf etdirəcəkdir.

1.3. Hava nəqliyyatının inkişafının turizmin inkişaf dinamikasında rolu

Hava nəqliyyatı müasir dövrdən sürətli və dinamik formada inkişaf edən nəqliyyat növlərindən biri, bəlkə də birincisi hesab olunur. Aviasiya xidməti vasitəsi ilə sənişinlərin və yüklərin aparılmasına təkcə I Dünya müharibəsindən sonra start verilmişdir. Əgər 1937-ci ildə dünyada hava yolları ilə 4 mln. nəfər sənişin daşınmışdırsa, XXI əsrin əvvəllərində bu göstərici 2,2 mlrd. nəfərdən artıq olmuşdur.[15, səh. 84]

Sənişinlərin və xüsusi dəyərə malik yüklərin lazımlı məntəqəyə az zaman kəsiyində çatdırılması hava nəqliyyatının ən üstün cəhətlərindən hesab olunur. İstifadə olunan təyyarələrin fərqli texniki xüsusiyyətlərə malik olması hava məkanında fərqli hündürlüklərdə hava yolları şəbəkəsinin formalaşmasına imkan yaratmışdır. İndiki dövrdə belə hava yolları şəbəkəsinin ümumi uzunluğu 10 mln. km təşkil etməkdədir.[15, səh. 120]

Dünyanın əsas universal hava yollarının istiqaməti beynəlxalq təyyarə limanlarının coğrafiyası ilə əlaqəlidir. 2009-cı il dünyada 1150 sayda beynəlxalq təyyarə limanından istifadə edilmişdir. Bu təyyarə limanları ilə hər il təqribən 70 mln.

sərnişin daşınır. Şimali Atlantika və Sakit okean hövzələri üzərində istifadə edilmiş hava yolları sərnişin daşımalarında əsas yerləri tutur. Materiklər üzrə sərnişin daşımalarında əsas yerləri Şimali Amerika (40%) və Avrasiya (28%), axırıncı yeri isə Afrika (2%) tutur. Aşağıdakı sxemdə sərnişin daşımaların materiklər üzrə paylanma ardıcılığı verilmişdir:[15, səh. 128]

Sxem 1.2.

Mənbə: John G. Wensveen. "Air Transportation: A Management Perspective". 7th Edition. 2017 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanda hava nəqliyyatı ilk dəfə olaraq 1924-cü il yaradılıb. İlk hava xətti Bakıdan Tbilisiyə (o zaman Tiflis adlanırdı) açılmışdır. Son zamanlar xarici

ölkələrlə münasibətlərin genişlənməsi mövzusunda hava nəqliyyatı yüksək sürətlə inkişaf edir.

Azərbaycandan hal-hazırda Avropa və Asiyanın bir çox yerlərinə təyyarələr uçar. Bakıda Azərbaycanın ən iri təyyarə limanı yerləşir. Gəncə ilə Naxçıvanda da təyyarə limanları var. Ölkə daxilində olan hava yollarında Naxçıvan, Yevlax, Gəncə, Şəki və Lənkəranda mövcud olan aeroportlar mühim rol oynayır. Aviasiyanın xidmətindən dağlıq rayonlarla əlaqə yaratmaq üçün də istifadə olunur.[18]

Hava nəqliyyatının yüksək hərəkət sürəti və düz qısa yolla tez bir zamanda daşımaları həyata keçirməsi, sənişinlərin, tez xarab olan, qiymətli, eləcə də çatdırılması təcili olan yüklərin və poçt ləvazimatlarının daşınmasında ən əlverişli nəqliyyat vasitələrindən hesab olunur. Lazım gəldikdə istənilən istiqamətdə birbaşa və uzaq məsafələri qət etməklə daşımaları həyata keçirə bilmək xüsusiyyətlərinin mövcud olması hava nəqliyyatının əsas üstünlüklərindən hesab olunur. Hava nəqliyyatının digər bir üstün cəhəti isə onunla xarakterizə edilir ki, hava nəqliyyatı sənişinlərin daha rahat və daha tez lazım olan ünvanə çatdırılmasını təmin etməklə əlavə zamana olan qənaəti artırmış olur.

Lakin hava nəqliyyatının bir neçə mənfi cəhətləri də vardır. Həmin bu mənfi cəhətlərin sırasında daşımaların bahalılığı, istismar və eləcə də əsaslı xərclərin yüksək olması, eyni zamanda da hava şəraitindən asılılığını göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasında həm beynəlxalq yüklərin daşınmasında, həm də sənişinlərin daşınmasında hava nəqliyyatı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, hava nəqliyyatı müəssisələri hava nəqliyyatı ilə yük, sənişin və baqaj daşımalarını gerçəkləşdirir. Həmin müəssisələr “Azərbaycan Hava Yolları” (AZAL) Dövlət Konserninin tərkibindədir. “AZAL” Dövlət Konserni ölkə prezidentimizin 7 aprel 1992 ci il tarixli fərmanı ilə keçmiş SSRİ Mülki Aviasiya Nazirliyinin “Azərbaycan Aviasiyası” Konserninin bazası nəzdində yaradılmış və 2008-ci ilin aprel ayı “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinə çevrilibdir. Cəmiyyət müəyyən Nizamnaməyə əsasən fəaliyyət göstərir.[18]

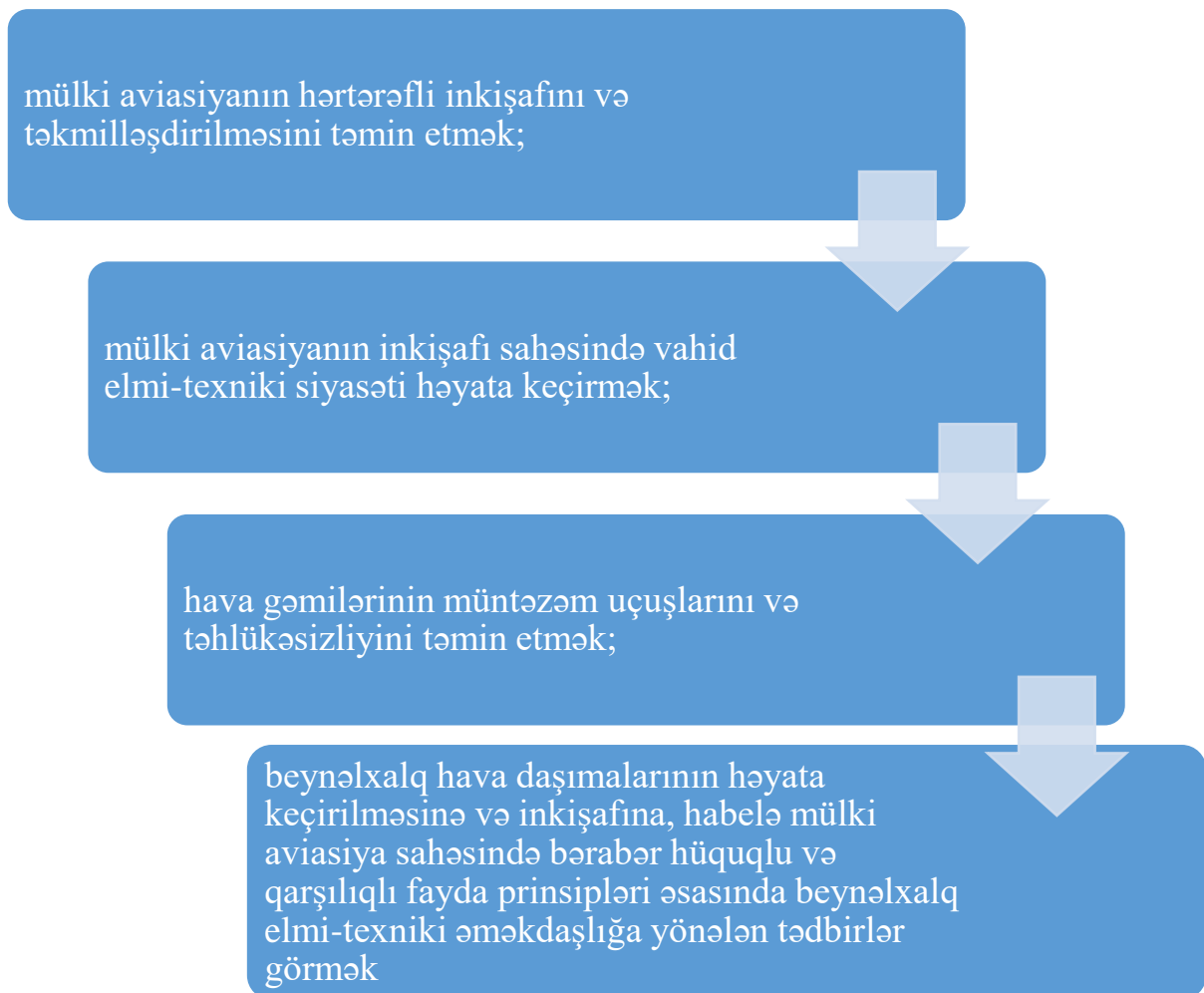
“AZAL” sənişin, yük, baqaj ilə poçt hava daşımaları üzrə tarifləri qanunvericiliyə müvafiq şəkildə əşkar edir, həmin tariflərin tətbiq edilmə qaydalarını

təsdiqləyir, həmçinin hava daşımaları zamanı güzəştli biletlərin verilmə qaydalarını aşkar edir. O, tək bir qiymət və tarif siyasətini gerçəkləşdirir.

Bundan başqa, Cəmiyyətin daşdığı başqa vəzifələr aşağıdakı sxem vasitəsilə təhlil edilmişdir:[18]

Sxem1.3.

“Azərbaycan Hava Yolları”nın həyata keçirdiyi əsas vəzifələr

Mənbə: www.azal.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hava nəqliyyatı vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Demək olar ki, xarici ölkələrə səyahətə getmək istəyən əhəlinin böyük hissəsi nəqliyyat vasitəsi olaraq hava nəqliyyatına üstünlük verir. Bunun da mühim səbəbi kimi hava nəqliyyatının daha rahat və tez həyata keçirilməsidir.

Aeroportlar, prinsip baxımından, dəniz limanları kimi oxşar vəzifələri yerinə yetirirlər. Ancaq onların yerinə yetirdikləri kommertiya proseslərinin dairəsi nisbətən azdır. Aeroportlar limanlardan fərqlidir, belə ki onlar daşıma fəaliyyəti ilə məşğul deyillər. Onların bəzisi müstəqil kommertiya təşkilatı hesab edilir. İnzibati funksiyaya nəzər yetirdikdə isə qeyd etməliyik ki, aeroportlar həmin funksiyanı həyata keçirmirlər. Hava nəqliyyatının hərəkəti aviasiya idarə orqanlarının göstərişləri sayəsində həyata keçirilir.

Azərbaycanın əlverişli coğrafi obyektə yerləşməsi başqa nəqliyyat sahələrində olduğu kimi hava nəqliyyatının inkişafına əhəmiyyətli təsir etmişdir. Azərbaycan ərazisində birinci təyyarə uçuşunu 1918-ci ildə həərbi xarakterli olmuşdur. Respublika “Zaqafqaziya” aksionerinin yaranmağından sonra hava nəqliyyatının fəaliyyət dövrü başlanmış və ilk dəfə poçt ilə sənişinin daşınmağı Bakı-Tbilisi istiqaməti üzrə 8 yanvar 1924-cü ildə gerçəkləşdirilmişdir. Bakıda birinci yeni Hava limanının tikilməsinə 1931-ci ildə başlanmışdı və 1933-cü ildə isə Yevlaxda ikinci hərbi xarakterli hava limanının tikilişi uğurla sona çatdırıldı.[17]

Nəticədə, Azərbaycan şəraitində hava yolu ilə sənişin və xalq təsərrüfatı yüklərinin daşınması 3 yöndə inkişaf etmişdir:[18]

- ✓ Ölkə daxili iqtisadi rayonlarla;
- ✓ MDB üzvü olmuş respublikaların rayon və şəhərləri ilə;
- ✓ Xarici ölkələrlə olan və yaxud da digər beynəlxalq əlaqələri.

Yuxarıda qeyd olunan sənişin və yük daşımalarının istiqamətləri aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir:

Sxem 1.4.

Sərnişin və yükdaşımaların əsas istiqamətləri

Mənbə: www.azal.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycanda hava yollarının liberallaşdırılması - hazırki uçuşların turizm üzrə hədəf qrupa daxil olmuş ölkələr ilə şəhərlərə uyğunlaşdırılması və gələcək zamanda prioritet yönlərə uçuşların çoxaldılması istiqamətində işlər aparılmaqdadır.

“Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin yarımillik monitoring ilə qiymətləndirmə hesabatı zamanı qeyd olunub ki, Turizm Şurasının tərkibində hava yollarının liberallaşdırılması üzrə işçi qrup yaradılmışdır. İşçi qrup tərəfindən turizm üzrə prioritet hesab olunan ölkə ilə şəhərlərdən turist axınının artırılmasının təmin olunması üçün yeni uçuş xətlərinin əlavə edilməsi və “Açıq səma saziş”lərinin bağlanması üzrə aidiyyəti qurumlarla danışıqların artırılması qərarlaşdırılıb. Hal-hazırda Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında “Açıq səma saziş”ləri ilə əlaqəli sənədləşmə işlərinin bitirilməsi üzrə iş aparılır.[17]

Hesabatda qeyd olunub ki, “2017-2020-ci illər üzrə turizm sahəsinin inkişafına dair investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üzrə Fəaliyyət Planı” təsdiq olunsada, icrası təmin olunmayıb. Həmçinin də, “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərdə tutulan formada da hər il Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən turizm sahəsinə ayrılan vəsaitin miqdarı müəyyən olunmayıb. Turizm sahəsinə özəl və xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması üzrə işlərdə nəzərəcarpacaq şəkildə irəliləyişlər əldə edilməyib.

Sənəddə tövsiyə olunur ki, turizm sahəsinə özəl və xarici investisiya qoyuluşlarının artırılması üçün işlər gücləndirilməlidir. Həmin sahədə bir sıra mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə görülmüş işlər və əldə olunan nəticələr haqqında rüblük əsasda hesabat hazırlana və aidiyyəti üzrə təqdim oluna bilər.

Hava nəqliyyatı ilə yüklərin, poçtun və baqajın daşınmasında konteynerlərdən istifadə olunur. Aviasiya konteynerlərinin bir tərəfi və yaxud da hər iki tərəfi aşağı hissədən kəsik formada hazırlanır və birmənalı olaraq, təyyarənin salonunun formasına uyğun və oxşar şəkildə hazırlanır. Eyni zamanda da nəzərdə tutulmuş həcmdən daha artıq yüklərin daşınmasının təmin olunması məqsədilə sözügedən konteynerlərin yükləyici qabiliyyətlərinin artırılmasına şərait yaratmış olur.

Hava nəqliyyatı ilə daşımaların həyata keçirilməsində yerli və beynəlxalq aeroportların böyük əhəmiyyəti vardır. Yerli aeroportlar yalnız ölkə hüdudları daxilində yüklərin və sərnişinlərin bir nəqliyyat nöqtəsindən digərinə çatdırılmasının

təmin edən aeroportlardır. Belə aeroportlarda gömrük buraxılış məntəqəsinin və eləcə də gömrük nəzarətinin həyata keçirilməməsi belə aeroportların yalnız və yalnız ölkə hüdudları daxilində fəaliyyət göstərməsi mümkündür. Yerli aeroportlarda enmə-qalxma zolaqları daha qısa olur və bu səbəbdən də belə aeroportlar qısa və orta zolaqlıqda uçuşları həyata keçirə bilən kiçik təyyarələri qəbul edə bə göndərə bilirlər.[16, səh. 346]

Beynəlxalq aeroportlar isə ölkə hüdudlarını aşaraq yüklərin və sərnişinlərin bir ölkədən digərinə aparılmasını təmin edən məsələdir. Beynəlxalq aeroportlarda enmə zolağı təxminən 3000 m səviyyəsində olur ki, bu xarici sərnişinləri daşıyan hava gəmilərinin daha sərbəst və rahat aeroporta enmələrinə və ya qalxmalarına şərait yaratmış olur. bu aeroportların əsas özəlliyi ondan ibarətdir ki, bu aeroportlar beynəlxalq uçuşların həyata keçirilməsi ilə yanaşı yerli aeroportların da funksiyalarını həyata keçirtmək-ölkə hüdudları daxilində sərnişinlərin və eləcə də yüklərin daşınmasında iştirak etmək imkanına malikdirlər. Bəzi beynəlxalq aeroportlar düyün hava limanları (XABA) rolunu oynamaqla digər, xüsusilə də kiçik hava limanlarından yükləri və sərnişinləri bir yerə toplayıb, müxtəlif istiqamətlərə yola sala bilirlər.[16, səh. 410]

Hava nəqliyyatı ilə daşımalarda daşıma tariflərini müəyyən etmək üçün Hava nəqliyyatının Beynəlxalq Assosiasiyasının (İATA) keçirdiyi konfransların iştirakçılarının aid edildiyi dövlətlər 9 regionu əhatə edirdi. Bundan əlavə isə 1945 - ci ildə ABŞ ilə Böyük Britaniya arasında qəbul edilmiş Bermud müqaviləsinə əsasən daşıyıcılar arasında tariflər uzlaşdırılır və sonra isə müvafiq dövlətin nümayəndələri tərəfindən təsdiq edilirdi.

Hava nəqliyyatında daşıma tariflərinin razılaşdırılması barədə 9 region dövlətlərinin hər birinin qəbul etdiyi tariflərin uyğunsuzluğu, belə regional bölgünün praktiki cəhətdən əlverişli olmadığını üzə çıxartdı. Beləliklə də sözügedən bu bölgü ləğv edildi, onun əvəzinə isə bütün dünya ölkələrini əhatə edə bilən üç region (TC1, TC2 və TC3) təsdiqləndi:[15, səh. 297]

- 1-ci regionun konfrans iştirakçıları olan dövlətlər. (TC1 Monrealdakı katibliyin rəhbərliyi altında) Bura daxil olan ölkələrə aşağıdakıları aid etmək olar:
 - Şimali, Mərkəzi ilə Cənubi Amerika və Sakit okean regionunun Şərq hissəsində yerləşən dövlətlər.
- 2-ci regionun konfrans iştirakçıları olan dövlətlər. (TC2 Cenevrədəki katibliyin rəhbərliyi altında). Bura daxil olan ölkələrə isə aşağıdakılar aiddir:
 - Avropa, Yaxın Şərq , Afrika ölkələri;;
- 3-cü regionun konfrans iştirakçıları olan ölkələr. (TC3 Sinqapurdakı katibliyin rəhbərliyi altında). Bura daxil olan ölkələr isə aşağıdakılardan ibarətdir:

Asiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Sakit okeanın qərbində Regionların əhatə dairəsinin genişliyini nəzərə alaraq daha sonrala bu 3 region altqruplara bölünərək öz fəaliyyətini uğurla davam etdirməyə başladı. İATA təşkilatı tərəfindən müəyyən edilən həmin altqruplar aşağıdakıları əhatə edir: [15, səh. 301]

- TC1: Karib, Meksika, “Uzaq Magistral” və Cənubi Amerika
- TC2: Avropa, Afrika və Yaxın Şərq;
- TC3; Cənubi Asiya, Cənub-Şərqi Asiya, Sakit Okeanın Cənub Şərqi regionu, Yaponiya və Koreya.

Aeroportların ölçülərindən asılı olmayaraq onların yerləşdiyi şəhərlər üçhərflilik kodlarla təsdiqlənir. Sözügedən həmin kodlar isə yükün və eləcə də baqajın təyinat məntəqəsinə göndərilməsi zamanı onların üzərinə vurulur. Əgər bir şəhərdə bir neçə böyük aeroport mövcud olarsa, onda baş aeroport şəhərin kodu kimi qəbul edilir, digər aeroportlara isə əlavə kodlar verilmiş olur. Belə olan hallarda isə yüklər aeroportun koduna müvafiq surətdə işarənir. Bakı şəhərində yerləşmiş Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanının kodu GYD formasında qəbul edilmişdir.

FƏSİL II. HAVA NƏQLİYYATININ İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN TURİZMİNDƏ ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Turizm sahəsinin regionlar üzrə tənzimlənməsi və müasir vəziyyəyinin kompleks təhlili

Məlum olduğu kimi, 18-i oktyabr 1991-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası özünün müstəqilliyini elan etmiş oldu. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandığı dövrdə uzun müddət Azərbaycanda turizm haqqında qanunvericilik sistemi demək olar ki, olmamışdır. Sovet imperiyası dağıldıqdan qısa bir müddət sonra imperiyanın qalıq dövlətləri, eləcə də Ukrayna, Rusiya Federasiyası, Özbəkistan və digərləri özlərinin turizm haqqında hüquqi bazalarını yaratmış oldular. Belə ki, Ukraynada turizm haqqında qanun 1995-ci ildə, Ukraynada 1996-cı ildə, Rusiya Federasiyasında isə turizmin tənzimlənməsi haqqında qanunvericilik sistemi 1997-ci ildə qüvvəyə mindi. Azərbaycan Respublikasında isə “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsi 1996-cı ildən hazırlanmağa başlanılsa da onun icrası yalnız 1999-cu ildə sözügedən qanunun qüvvəyə minməsi ilə həyata keçirilməyə başladı. [1]

19 maddədən ibarət olan həmin qanun Azərbaycan Respublikasında turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirən və bu fəaliyyətə nəzarət qanunvericilik sisteminin əsas həlqəsi hesab olunur. Qanun həmçinin də Azərbaycan Respublikasında mövcud turizm bazarının hüquqi əsaslarının təmin edilməsinə istiqamətlənmiş dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, turizm fəaliyyətinə nəzarəti, eyni zamanda da turizm fəaliyyəti zamanı meydana gələn münasibətləri təmin edir.

Qanunun II maddəsi “Turizm haqqında qanunvericilik” adlanır. Qeyd edilir ki, turizm haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsaslanmış həmin Qanundan, Azərbaycan Respublikasının başqa normativ hüquqi aktlarından, tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən təşkil edilmişdir.

Qanunun III maddəsi “Turizm fəaliyyətinin Dövlət tənzimlənməsi” adlandırılır ki, bu maddədə ölkənin vəzifələri göstərilir. Bu vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

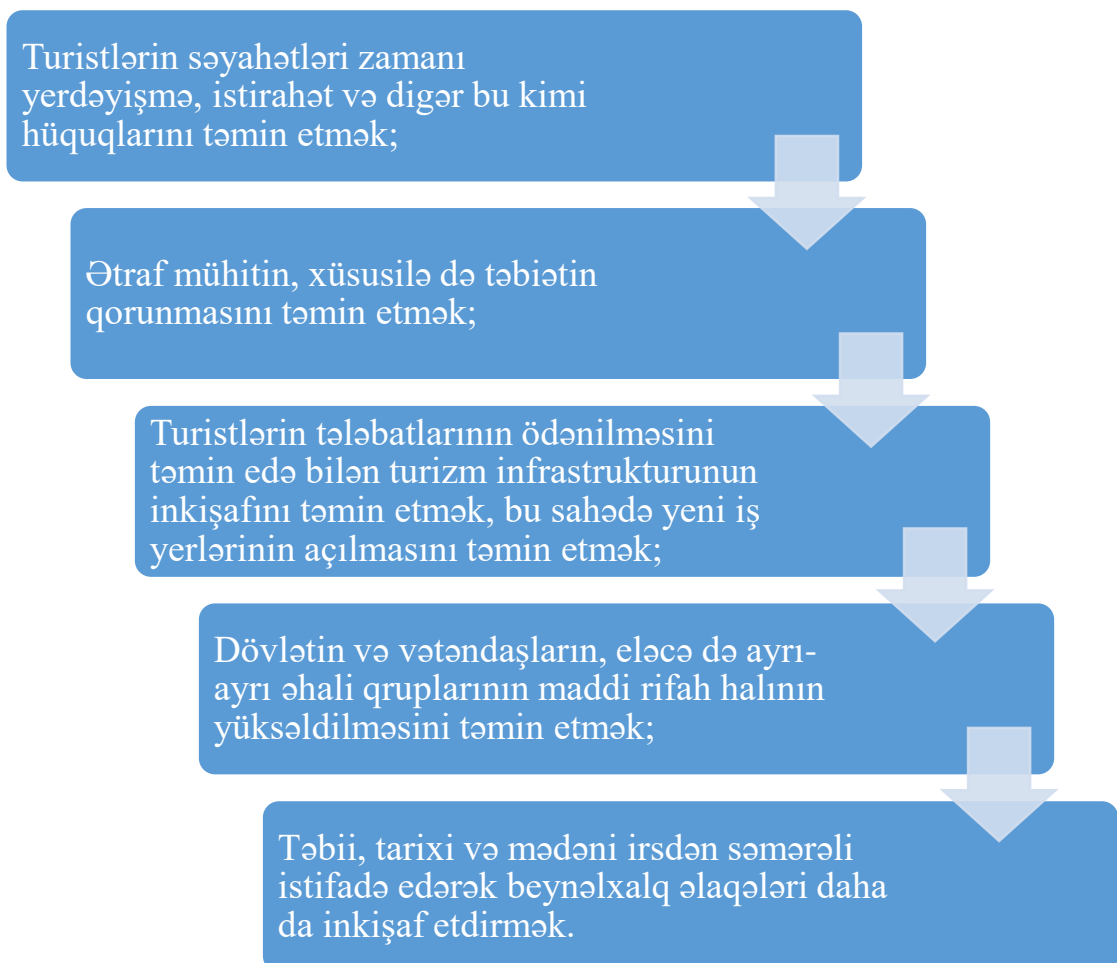
[1]

- Turizm fəaliyyətinə formalaşmasına kömək göstərir və onun fəaliyyəti üçün tələb olunan əlverişli şərait yaradır;;
- Turizm fəaliyyətinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərini və mühim istiqamətlərini müəyyən edir və eləcə də bu istiqamətlərin reallaşdırılmasına yardım edir;
- Azərbaycan Respublikası barədə beynəlxalq arenada və dünya ölkələri arasında turizm üçün səmərəli bir ölkə kimi təsəvvürün formalaşmasına şərait yaradır.

Bu maddədə həmçinin, turizm inkişafının tənzimlənməsinin mühim məqsədləri müəyyən edilmişdir. Həmin məqsədlər aşağıdakı sxem vasitəsilə təhlil edilmişdir.

Sxem 2.1.

Turizmin tənzimlənməsində dövlətin məqsədləri

Mənbə: “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Sözügədən bu maddədə diqqət çəkən əsas xüsusiyyətlərdən biri də dövlət tənzimləmə üsullarının müəyyən edilməsi. Həmin tənzimlənmə üsulları aşağıdakılardan ibarətdir:[1]

- turizm infrastrukturuna sahəsində əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş normativ və metodiki hüquqi aktların qəbul edilməsi;
- dünya və daxili turizm bazarlarında turizm mallarının hərəkətə gətirilməyinə şərait yarada biləcək tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- turistlərin hüquq, azadlıq və maraqlarını müdafiə etmək, həmçinin də onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- turizmin infrastrukturuna sahəsində xüsusi razılığın (lisenziyanın) verilməyi, standartlaşdırma, turizm məhsulunun sertifikatlaşdırılmasının təmin edilməsi;
- turizmin inkişaf etdirilməsi sahəsində məqsədli dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanmasının təmin edilməsi;
- turizm infrastrukturuna daxili investisiya qoyuluşu, eyni zamanda xarici investorların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının təmin olunması;
- turizm fəaliyyəti sahəsində kədr təminatına kömək edilməsi;
- turizm infrastrukturuna sahəsində elmi araşdırmaların inkişaf etdirilməsinin təmin olunması;
- Azərbaycan turistlərinin, turagentlərinin, turoperatorlarının və eləcə də onların birliklərinin beynəlxalq turizm proqramlarında iştirakına şərait yaradılmasının təmin olunması;

Respublikamızın qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş başqa üsullar.

Qanunun IV maddəsi “Turizm sahəsində dövlətin vəzifələri” adlanır. 12 bənddən ibarət bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- Turizm sektorunda dövlət siyasətinin əsaslarını və həmin siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- Turizm sahəsinin inkişafına aid dövlət proqramını işləyib hazırlamaq və onun gerçəkləşdirilməsini təmin etmək;
- Turizmin normativ-hüquqi bazasını işləyib hazırlamaq;
- Turizmdə regionlararası və sahələrarası fəaliyyəti qarşılıqlı əlaqələndirmək;
- Azərbaycan Respublikasını beynəlxalq müstəvidə səmərəli turizm ölkəsi kimi tanıtmək üçün informasiya şəbəkəsi yaratmaq;
- Beynəlxalq turizm müəssisələrində Azərbaycan Respublikasının nümayəndəliyini yaratmaq, turizmin inkişafı ilə əlaqədar beynəlxalq proqramın işlənilib hazırlanmasında yaxından iştirak etmək, turizm sahəsində beynəlxalq əlaqə üzrə müqavilələr etmək və eləcə də onların həyata keçirilməsi mexanizmini işləyib hazırlamaq;
- Turizm ehtiyatları kimi qəbul olunmuş obyektlərin qorunmasını və fəaliyyətini təmin etmək;
- Turizm sahəsində işləyə biləcək şəxslərin peşə-ixtisas təhsili üzrə istiqamətlərini və onların ixtisaslarının siyahısını müəyyən etmək;
- Turizm qanunvericiliyinin icra edilməsinə nəzarət etmək;
- Turizm sahəsində sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarını müəyyən etmək;
- Turizm təşkilatlarının qeydiyyatını aparmaq;
- Mülkiyyət forması ilə tabeliyindən asılı olmayaraq, turizm inkişafı ilə məşğul olan, turistlərə xidmət göstərən bütün müəssisələrdə və təşkilatlarda xidmətlərin dövlət standartlarına riayət edilməsinə nəzarət etmək.

Turoperatorlar ilə turagentlər turistlərə səyahətlərin xüsusiyyətləri, həmçinin səyahət vaxtı onların rast gələ biləcəkləri təhlükələr haqqında müfəssəl məlumat verməyə, əvvəlcədən turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldilən işlər görməyə borcludurlar.

Turagentlər və turoperatorlar səyahət zamanı turistlərin rastlaşdığı fəvqəladə hadisələr, eyni zamanda səyahətdən qayıtmayan turistlər barəsində bir sıra icra

hakimiyyəti oqranına, turizm inkişafı ilə bilavasitə asılı olan insanlara təxirə salmadan məlumat ötürməlidirlər.

Yolxucu xəstəliklər şüphəsi olan ölkəyə (yerə) göndərilmiş turistlər universal tibbi tələblərə bir sıra surətdə lazımı tibbi yoxlamadan keçməli, təhlükəli yolxucu xəstəliklərə qarşı peyvənd olunmalıdır.

Turist qruplarını müşayiət edən insanların proqram əsasında az sayda tibbi biliyi, tibbi ləvazimatı ilə ilkin yardıma görə tibb çantası olmaq məcburiyyətindədir. Sayı 100 nəfərdən çox olan turist qrupları peşəkar həkimlər tərəfindən müşayiət edilməlidir.

XIV maddəyəəsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində bədbəxt hadisələr başına gəlmiş turistlərə axtarış-xilasetmə xidməti lazımı yardım edir və onların təhlükəsizliyini yaradır. Axtarış-xilasetməüzrə xidmətlər yerli icra hakimiyyəti və daxili işlər orqanları, həmçinin rabitə, meşə təsərrüfatı, hidrometeorologiya, səhiyyə və s. xidmət sferaları vasitəsilə bir sıra qaydada qarşılıqlı əlaqə zamanı fəaliyyət göstərir. [1]

Qanunda göstərilmişdir ki, Fövqəladə hal yarandığı zaman Dövlət Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən kənarında Azərbaycan turistlərinin maraqlarının müdafiə olunması üzrə, eyni zamanda onların müvəqqəti yaşadıqları ölkədən köçürülməsi üçün işlər görür.

Turizm məhsulunun satışı müqaviləyəəsaslanaraq həyata keçirilir. Müqavilə yazılı olaraq bağlanır və o, Respublika qanunvericiliyinə, eyni zamanda alıcıların hüquqlarının müdafiəsinə dair qanunvericiliyə uyan olması vacibdir. Müqavilənin mühüm şərtləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- turizm fəaliyyətinin daimi həyata keçirilməsi məqsədilə verilmiş lisenziya haqqında məlumatlar göstərilərək turoperator barəsində informasiya, eləcə də onun hüquqi ünvanı, bank rekvizitləri və digər tələb olunan zəruri məlumatları;
- turist (alıcı) barədə turizm məhsulunun satışı məqsədilə vacib olan böyüklükdə məlumat;

- turizm inkişafının həyata gerçəkləşdirilməsi üçün verilmiş xüsusi razılıq haqqında məlumatlar göstərməklə turagent (satıcı) haqqında informasiya, eləcə də onun hüquqi ünvanı, bank rekvizitləri və tələb olunan digər zəruri məlumatlar;
- səyahətin marşrutu və proqramı haqqında məlumat göstərilərək turizm malının alıcılıq xüsusiyyətləri, xaricilərin təhlükəsizlik şərtləri, turizm mallarının sertifikatlaşdırılmasının nəticələri barədə doğru informasiya;
- səyahətin başlanmasının və bitməsinin tarixi, vaxtı və onun müddəti;
- turistlərin qarşılanağı, yola salınağı və eləcə də yerləşdirilməsi və müşayət olunmağı qaydası;
- tərəflərin hüquqları, vəzifələri, öhdəlikləri ilə məsuliyyəti;
- turizm məhsulları üzrə pərakəndə satış qiyməti və onun ödəniş forması;
- qrupda turistlərin minimal və maksimal sayı, qrup nümayəndələrinin çatışmazlığı səbəbiylə səyahətin olmayacağı barədə turistə məlumat çatdırılması müddəti;
- müqavilənin dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi və pozulmağı şərtləri, bununla bağlı əmələ gələn mübahisələrin tənzimlənməyi və tərəflərə vurulmuş ziyanların ödənilməyi qaydası;
- müqavilənin başqa şərtləri tərəflərin razılığı ilə aşkar edilir.

Turistin turagentdən və ya turoperatorndan tura daxil olmuş bütün xidmətlərin göstərilməyini tələb etmə hüququ vardır. Tərəflərin hər birinin, yəni ki, həm turistin, həm də turoperatorun səyahət zamanı şəraitin tam dəyişikliyi ilə bağlı olaraq, müqaviləni dəyişdirməyi ya da onu pozmağı tələb etmə hüququ vardır. Şəraitin tam şəkildə dəyişikliyinə aşağıdakılar daxildir: [2]

- səyahətin şərtlərinin pisləşməsi nəticəsində səyahətin müddətində dəyişiklik;
- səyahətin olması üçün müqavilədə göstərilən qrupda turistlərin minimal sayının tamam olmamağı;
- nəqliyyat tariflərinin qəfil artması;

- turoperatorun ya da turagentin maliyyə vəziyyətini katastrofik pisləşdirən yeni vergi və ya vergitutma qaydalarının tətbiqi ya da mövcud olanların kəskin şəkildə artırılması;
- devalvasiya siyasəti iləlaqədar olaraq, milli valyuta kursunun kəskin dəyişdirilməsi;
- müqavilə pozulduqda və yaxud da ləğv edildikdə ziyanın ödənilməsi tərəflərin çəkdikləri konkret xərclərə mütənasib şəkildəgerçəkləşdirilir. Ziyanın əvəzi kimi ödənilmiş məbləğ turizm məhsulununun miqdarının iki misindən çox ola bilməz;
- səyahətin dəqiq şərtləri, turizm məhsulunun topdan qiyməti turistəturagent və yaxud da turoperator tərəfindən verilmiş turizm yollayışı zamanı göstərilir;
- turizm yollayışı müqavilənin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, turagentin və ya turoperatorun turizm malının satışına yazılı razılışma və onun satışını faktiki təsdiq edən ilkin hesabat sənədidir;
- turist göndərən turagentlə və yaxud da turoperatorla turist qəbul etmiş turoperator ya da tura daxil olmuş konkret xidmətləri təklif etmiş insanlar arasında qarşılıqlı ödəmələr turizm vauçerinəəsaslanaraq həyata keçirilir.

Turizm iqtisadiyyatı ölkə tərəfindən idarə edilir,onun inkişafı tənzimlənir,dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı əhalinin rifah halına müsbət təsir edir.Respublikamızda turizm iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək məqsədilə aşağıda göstərilən amillər nəzərə alınmalıdır: [6]

- Hüquqi- normativ sənədlərin tərtib olunması ,fasiləsiz təhsil sisteminin gerçəkləşdirilməsi ilə ixtisaslı turizm kadrlarının hazırlanmağı;
- Turizm sektorunda dövlət siyasətinin həyata keçirilməyi və onun fəaliyyətində hüquqi bazanın yaradılmağı,dövlətlərarası əməkdaşlığın tək formasının hazırlanmağı;
- Turizmlə məşğul olmuş istehlakçıların hüquqlarının qorunmağı, dünya standartlarına uyan statistik sistemlərə keçilməsi ,məlumat şəbəkəsi,reklam

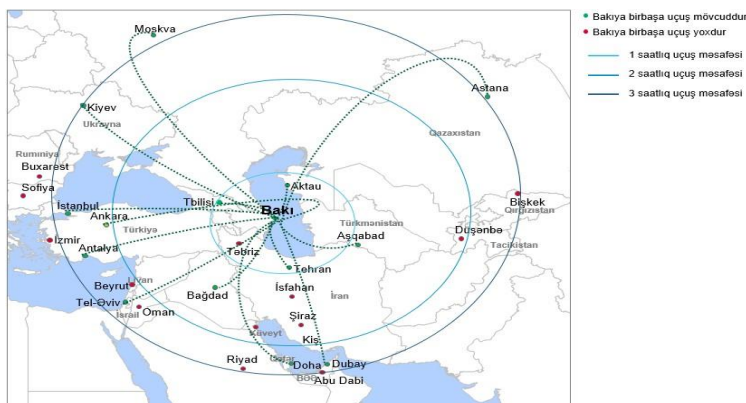
işini sürətləndirmək, dünya turizm bazasında milli turizm mallarının satışının təşkil olunması və s.;

Turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsində hava nəqliyyatının müstəsna rolu vardır. Belə ki, hava nəqliyyatının sürətli və tez hərəkətdə olması turistlərin daha çox bu nəqliyyat növünü seçməsinə şərait yaratmışdır. Bundan əlavə isə turistlər turizm fəaliyyətini istirahət və dincəlmək məqsədilə həyata keçirdiklərindən səyahətləri zamanı daha rahat nəqliyyat vasitələrinə üstünlük vermiş olurlar. Eyni zamanda da hava nəqliyyatının kifayət qədər sürətli və komfort olması səbəbindən hava nəqliyyatı turizmin inkişafına şərait yaradan ən əsas amillərdən biridir.

Aşağıdakı şəkildə Azərbaycan Respublikası ilə daha yaxın hava yollarına malik və turistlərin ən çox üstünlük verdikləri hava limanları təsvir olunmuşdur

Şəkil 2.1.

Azərbaycandan qısamüddətli uçma məsafəsində olan yaxın şəhərlər

Mənbə: Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanından qeydə alınmış uçuşlara dair 2016-cı il, iyul ayına əsaslanan məlumat.

2.2. Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsinə hava nəqliyyatının təsirinin təhlili

Dünya təcrübəsində qəbul olunmuşdur ki, şəhərin hava nəqliyyatı bağlantısı ilə buraya gəlmiş turistlərin sayı arasında güclü korrelyasiya bağlılığı vardır. Odur ki, hava limanlarına beynəlxalq uçuşların artması, müvafiq olaraq, gələn turistlərin sayında da artıma səbəb olur. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycana olan birbaşa uçuşların sayının çoxaltması ölkəyə gələn turistlərin də sayının çoxaltmasına müsbət təsir göstərə bilər. Bu məqsədlə Azərbaycanın hava yolu nəqliyyatının

liberallaşdırılması həm uyğun qiymətə hava daşıyıcıları, həm də milli hava yolları üçün cəlbedici mühit yaradaraq, Azərbaycana gəlmiş turistlərin sayı ilə turizm sektorunun iqtisadi səmərəsini yüksəldəcəkdir. Digər ölkələrlə hava əlaqəsinin liberallaşdırılması səviyyəsi hər bir ölkə üzrə ayrı-ayrılıqda müəyyən ediləcəkdir.

Azərbaycana gəlmiş əcnəbilərin hava nəqliyyatı vasitəsindən istifadə göstəricilərinin 2010-cu ilə nəzərən 2015-ci ildə 33 faiz artmağı Azərbaycana gəlmiş turistlərin bir çoxunun hava yollarından istifadəsinin bariz nümunəsi sayılır. Bununla bərabər, ölkəmizdən ən çox Gürcüstan, İran, Rusiya və Türkiyə kimi qonşu dövlətlərə hava uçuşu gerçəkləşdirilir. Odur ki, həmin dövlətlərin Azərbaycana gediş-dönüş uçuşları ölkəmizin 2015-ci ildəki toplam uçuşlarının 74 faizini təşkil etməkdədir. Uçuşların miqdarının və birbaşa hava münasibətlərinin artırılmağı, eyni zamanda həftəsonu səyahət etmiş xaricilərin ehtiyacına müvafiq uçuş qrafiklərinin tənzimlənməyi (cümə günü gündüz gediş və bazar günü günortadan sonra dönüş) vasitəsilə əlavə gəlir qazanıla bilər. İndi Bakı şəhərinin həftəsonu uçuş imkanları təkcə iki şəhər - İstanbul ilə Moskva üzrə qənaətbəxşdir (cümə və bazar günləri üçdən çox uçuş imkanı).[29]

Azərbaycanın nəqliyyat əlaqələrinin gücləndirilməsi və ölkə turizminin hədəf bazarlarda daha effektiv təşviqi istiqamətində dünyanın əsas turizm şirkətləri ilə birbaşa əməkdaşlıq layihələrinin icrası nəzərdən keçiriləcəkdir. Bu, Azərbaycanın əsas bazarlarla nəqliyyat bağlantısının yaxşılaşdırılması istiqamətində ölkənin təşəbbüslərinə dəstək olmaqla yanaşı, belə marşrutlardan istifadə səviyyəsinin artırılmasına imkan yaradan böyük sayda turist axınına da təkan verəcəkdir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi əsas hava nəqliyyatı şirkətləri, kurort və istirahət şəbəkələri, o cümlədən yerli və xarici turizm şirkətləri ilə milli səviyyədə strateji tərəfdaşlığın qurulması məsələsini dəyərləndirəcək və bu istiqamətdə bu Strateji Yol Xəritəsində verilmiş fəaliyyətləri sürətləndirmək üçün ən əlverişli əməkdaşlıq modelləri, eləcə də potensial şirkətlərin imkanları qiymətləndiriləcəkdir. Belə əməkdaşlıq çərçivəsində müxtəlif vasitələrlə Azərbaycanda turizm məqsədli hava əlaqələrinin yaxşılaşdırılması və təbliği hədəf kimi müəyyən ediləcəkdir. Daha sonra dəyərləndirmə üzrə xüsusi meyarlar müəyyən ediləcək və potensial tərəfdaşlar üçün

sektor üzrə qlobal səviyyədə nəzarət həyata keçiriləcəkdir. Bu meyarlar əsasında tərəfdaşlıq variantları qiymətləndiriləcək, həm orta, həm də uzunmüddətli perspektivdə sektor üçün faydası aşkar olunduğu təqdirdə, onların icrası təmin ediləcəkdir.

Hava əlaqələrinin genişləndirilməsi ölkəyə turist axınının reallaşdırılması üçün əsas vasitədir. Bu prioritetin icrası üçün əsas icra göstəricisi sektordakı digər əsas göstəricilərə nail olunmasını şərtləndirir. Bu prioritetin 2020-ci ildə 20 milyon manat birbaşa və 10 milyon manat dolayı olmaqla, real ÜDM-in, ümumilikdə, 30 milyon manat artmasına səbəb olacağı proqnozlaşdırılır. Bundan əlavə, tranzit sərnişinlərin sayının artması da ÜDM-in artmasına səbəb olacaqdır (burada nəzərə alınmamışdır).

Bakıdan qıraqda, ölkəmizin nadir sağlamlıq turizm variantlarından tutmuş qış idman komplekslərinə, şimal–qərb dəhlizi boyu mədəniyyət abidələri ilə mənzərəli yerlərə kimi təklif edəcəyi yerlər və istifadə edəcəyi şəraitlər çoxdur. Yerli, regional turistlər üçün cəlbediciliyi daha da çoxaltmaq üçün ölkəmizdə bu aktivlər də inkişaf etdiriləcəkdir. Bu, 2020-ci ilə qədər və ondan sonrakı illərdəbəzi məqamlarda turizm infrastrukturuna investisiya qoyuluşları ilə yaxşı idarəetmə və məliyyətləri da əhatə edir.

Dünya miqyasında sağlamlıq turizminə tələb get-gedə çoxaltmaqdadır. Həmin turizm növü məkanları müalicə ilə yanaşı, xüsusi qulluq və gözəllik yönümlü digər xidmətlər də təklif edir. Ümumiyyətlə, sağlamlıq üçün səyahət edən turistlər daha çox həftəsonları və digər vaxtlarda ölkə daxilində və ya xarici ölkələrdə xüsusi sağlamlıq kursları keçməyə və yaxud müxtəlif təbii üsullarla müalicələr almağa üstünlük verməkdədirlər.

Turistlərin sağlamlıq üçün qəbul etdikləri Naftalan neft vannaları Rusiya, Qazaxıstan və başqa MDB ölkələrindən olan turistlərə görə xüsusilə unikal sağlamlıq turizmi yeridir. Son zamanlarda sağlamlıq turizmi məkanlarının, eyni zamanda təbii yolla müalicə sanatoriyalarının yenilənməyi istiqamətində müvafiq tədbirlər görülmüşdür. 2010-cu il Naftalan şəhərindəki və 2013-cü il Şabran rayonundakı bəzi sanatoriyaların spa ilə sağlamlıq mərkəzi olaraq təzədən bərpası buna nümunə ola bilər. Ancaq Naftalanın bütün mövcud sağlamlıq kompleksləri spa, masaj və su

əyləncə parkı infrastrukturunu formasında lüks funksiyalarla hələ də tam modernləşdirilməmişdir. Naftalanın və təbii müalicə ehtiyatlarının Avropa və başqa region ölkələrindən olan turistlər üçün cəlbediciliyini çoxaltmaq üçün bu mallara universal səviyyəli aidiyyəti sertifikatın alınmağına və Beynəlxalq SPA Assosiasiyaları ilə məkdaşlığın qurulmağına ehtiyac vardır. Lakin, Naftalan nefti və başqa müalicəvi səmərəli təbii ehtiyatlar Azərbaycanın sağlamlıq turizminin şəraitlərindən istifadə üçün çox səmərəli potensialdır. Bununla bağlı olaraq, 2020-ci ilədək sağlamlıq turizmi üzrə Naftalan neftindən, həmçinin də Duzdağın təbii ehtiyatlarından istifadə prioritetləşdiriləcəkdir.[7, səh.231]

Naftalan nefti əsaslanaraq sağlamlıq mallarının hazırlanmağı üzrə bir sıra tədbirlər görülməcəkdir. Demək olar ki, Turizm Şurası tərəfindən Naftalanın neftindən istifadə nəticəsində yaradılacaq yeni kosmetika mallarının (misal olaraq, piling kremləri, azotqliserin və s.) növlərini aşkar etmək məqsədilə alimlərdən və başqa aidiyyəti mütəxəssislərdən təşkil olunmuş Naftalan neft-tədqiqat qrupu yaradılacaqdır. Bundan sonra, hal-hazırda istehsal olunan məhsullar da daxil olaraq, fərqli məhsul qruplarının yaradılmağı və onların aidiyyəti üzrə brend olunması işində iştirak etmiş şirkətlərin təklifləri ilə inkişafı dəstəklənəcəkdir. Beynəlxalq institutlardan Naftalan neftinin müalicə əhəmiyyətini təsdiqləmiş sertifikatın alınması təmin ediləcəkdir. Yeni, eyni zamanda da mövcud malların istehsalının həyata keçirilməyinə və genişləndirilməyinə özəl sektorun da cəlb olunması üçün Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən fərqli təşviqat mexanizmləri ilə əlaqəli təkliflər hazırlanacaqdır. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi bu tip malların Azərbaycandakı və universal sağlamlıq mərkəzlərindəki turizm məkanları arasında paylanılmasının təmin olunması istiqamətində səmərəli addımlar atacaqdır. Demək olar ki, xarici, eyni zamanda da yerli turistləri cəlb etmək üçün bir sıra marketing tədbirləri aparılaraq, həmçinin də Naftalan nefti mənşəli gözəllik mallarının bir neçə pulsuz nümunələri təqdim edilərək masaj və spa müalicəsi vasitəsilə maraqlanan xarici turistlərə Bakıdan Naftalana qədər subsidiyalı səfərlər təklif ediləcəkdir. Ölkəmizin turizm yerləri haqda məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq üçün bu tip malların üzərində Azərbaycan mədəniyyəti ilə xüsusi cəlbedici turizm yerlərinə aid

balaca təsvirlərin dəlavə edilməsi nəzərdə tutulur. Malların Azərbaycandakı başqa sağlamlıq komplekslərində də satışına dəstək verilməyinə və Naftalanda qısamüddətli (üç gün ya da daha az) sağlamlıq turlarının təklif olunmasına imkan yaradılacaqdır. Həmçinin, Naftalan ilə Duzdağa dair investisiya, turizm tələbləri, kosmetika məhsulları iləəlaqəli təcrübələr onlayn platformalarda mütəmadi formadayenilənəcəkdir.

Sərnişinlərin güvəninin və rahat olmasının təmin olunması üçün Bakıdan Naftalanadək avtomobil, qatar ilə avtobus əlaqəsi gücləndiriləcəkdir. Nəticədə, Bakı ilə Naftalan arasında sürətli, yüksəkkeyfiyyətli avtobus ilə qatar xidmətlərinə başlamaq məqsədilə aidiyyəti dövlət şirkətləri arasında Turizm Şurası iləməkdəşliq münasibətləri qurulacaqdır. Səyahət agentlikləri ilə bir sıra koordinasiya qurularaq nəqliyyat vasitələrinə görə biletlərin mehmanxanalarda təklif olunan sağlamlıq müalicə paketləri (“beauty treatments”) ilə bərabər satışı həyata keçiriləcəkdir. Büro tərəfindən müxtəlif tipdə broşürlər çap edilərək, turizm məlumat mərkəzləri, yerli kanallar ilə turizm agentlikləri ilə həftəiçi, həftəsonu sağlamlıq turizmi ilə nəqliyyat seçimlərinin təqdimatı keçiriləcəkdir.

Naftalanın hazırki potensialının gücləndirilməyi iləxarici, yerli turistlərin sayında çoxalma təmin olunacaqdır ki, beləliklə də 2020-ci ildə həqiqi ÜDM-in 3 milyon manat birbaşa, 2 milyon manat dolaylı olaraq, bütövlükdə, 5 milyon manat artacağı, 150 yeni iş yerlərinin yaradılacağı proqnozlaşdırılır. Mühim icra göstəricisi potensialdan istifadəəmsalının 65 faizədək çoxaldılması, beləliklə də də cari 40 faizlik göstəricisinin Avropa sağlamlıq xidmətlərinin səviyyəsinəçatdırılmağıdır (Naftalanda olan turizm mərkəzlərindən istifadə göstəricisi nəzərdə tutulmaqdadır). Naftalanın neft-kosmetika məhsullarının satışı nəticəsindəyaranan potensial təsirlər burada müəyyən edilmiş təsirlərəəlavə kimi göstərilmişdir.[7, səh. 239]

Ölkəmiz iki qış idman kompleksi yamaclarının uzunluğu ilə qalxma kabinələrinin sayına görə il ərzində qış turizmi üzrə açıq hava idman növlərindən, o cümlədən xizəkçilikdən istifadəyə imkan verən günlərin sayı baxımından regionda mövcud digər alternativlərlə müqayisədə daha rəqabətqabiliyyətlidir (şəkil 21). Belə ki, “Şahdağ” Turizm Mərkəzi QSC (Qusar) 17 kilometrlik yamac və 9 ədəd qalxma

kabinəsi təklifi ilə il ərzində təqribən 120 gün, “Tufandağ” Qış-Yay Turizm İstirahət Kompleksi (Qəbələ) isə 15 kilometrlik yamac, 5 ədəd qalxma kabinəsi təklifi ilə il ərzində təxminən 110 gün fəaliyyət göstərir.

Eləcə də turizm obyektlərinə çıxışın asanlığının qış turizminin inkişafına təkan verən əsas amillərdən biri olduğunu nəzərə aldıqda, ən yaxın hava limanından cəmi 25 km məsafədə yerləşən Qəbələ şəhərinin, qış çarter reysləri və uyğun qiymətə uçuşlardan istifadə edilməklə, region ölkələrindən olan və həftəsonu istirahət etmək istəyən turistlərin cəlb edilməsi üçün yaxşı seçim olduğu məlum olur.

Müvafiq dövlət qurumlarının, turoperatorların, yerli bələdiyyələrin və mehmanxanaların tərəfdaşlığı əsasında qış turizm mərkəzləri ilə potensial turistlərin yaşadığı regionlar arasında nəqliyyat əlaqəsi yaxşılaşdırılacaqdır. Bu məqsədlə, mövsüm zamanı qış turizm obyektlərinə quru yolu ilə səyahət edən turistlər üçün Bakıdan həmin obyektlərə kimi pulsuz və ya subsidiyalaşdırılmış gündəlik avtobusların təşkili, hava yolu ilə səyahəti üstün tutan turistlər üçün isə müxtəlif məntəqələrdən Qəbələ şəhərinə uçuşların say və müddət baxımından səmərəliliyinin artırılması nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar olaraq, potensial turistlərin yaşadığı ölkələrdən turist axınının təmin edilməsində səmərəliliyin yüksəldilməsi və fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi məqsədilə Turizm Şurasının aidiyyəti qurumlarla əməkdaşlığı çərçivəsində Bakı şəhərinin marketing ilə kommunikasiya planına əsasən hədəf ölkələrdən Qəbələ şəhərinə birbaşa hava reyslərinin açılması məsələsi prioritetləşdiriləcəkdir.

Bu məqsədlə Qəbələyə yerli turistlərin də səyahət imkanlarının genişləndirilməsi nəzərdə tutulacaqdır. Belə ki, bir və ya ikigünlük xizəkdən istifadə kartlarına malik və yaxud turizm kompleksində yerləşən mehmanxanaların müştəriləri olan səyahətçilərin ödənişsiz və ya subsidiyalaşdırılmış nəqliyyat xidmətlərindən istifadə etməsi məsələsi nəqliyyat xidməti göstərən subyektlər, dağ-xizək turizm kompleksinin nümayəndələri və səyahət agentlikləri ilə koordinasiyalı şəkildə təmin ediləcəkdir.

FƏSİL III. HAVA NƏQLİYYATININ TURİZMİN İNKİŞAFINDA ROLUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Hava nəqliyyatının turizm sahəsində rolunun qiymətləndirilməsində xarici təcrübə

Ölkəmizin turizm qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə, ümumi və sahə xarakterli digər ölkələrin turizm təşkilatlarının sənədlərinə dair müddəaların əks olunduğunu görmüş olarıq. Buna misal kimi səyahətlər müqaviləsinə dair beynəlxalq konvensiya (FUAAV/İHA, 1970), mehmanxana sahibkarları ilə turizm agentlərinin müqavilə bağlamağı ilə bağlı beynəlxalq mehmanxana konvensiyası (İHA/FUAAV, 1979) və digərlərini göstərmək olar. Həmçinin 2004-cü ili 16 iyul tarixli 97 sayılı qərar ilə Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş "Turist-ekskursiya xidmətinin sertifikatlaşdırılmağı qaydaları" qeyd edilən sənədlərə, eləcə də "Azərbaycan Respublikasında 2002- 2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramının təsdiq olunması haqqında" Azərbaycan Respublika prezidentinin Sərəncamına (№1029, 27 avqust 2002), "Turizm haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa, "Turizm haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanma əlavə olunması haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanına (№56, 23 aprel 2004) əsasən hazırlanmışdır. Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunan AZS 79-2003 (QOST R 509094) sayılı Dövlət standartı təşkilatı-hüquqi formasından və idarəçilik mənsubiyyətindən bağlı olmayaraq, turizm təşkilatları tərəfindən göstərilmiş xidmətlərin keyfiyyətinə əsasən məcburi və könüllü tələbləri aşkar etməklə Azərbaycan Respublikasının "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Qanununa, Əmək təhlükəsizliyinin təliminin təşkili (QOST 12. 0. 004-90 SSBT) və Turist-ekskursiya xidmətləri sahələrində standartlaşdırma (QOST 2881. 090) sənədlərinə istinadən hazırlanmışdır. Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi AZS 080-2003 (QOST 50644-94) sayılı Dövlət standartı isə turist xidmətlərinin məcburi sertifikatlaşdırılması məqsədi ilə turist və ekskursiyaçıların həyat və sağlamlığını təmin edən tələbləri, onlara nəzarət metodlarını müəyyən edir. Bu standartda aşağıdakı sənədlərə istinad edilir: Azərbaycan Respublikasının Dövlət

standartlaşdırma sistemi (AZS 1. 0-96), Turist-ekskursiya xidməti sahəsində standartlaşdırma (QOST 28681. 0-90), Yanğın təhlükəsizliyi (QOST 12. 1. 004-91 SSBT), İş zonasında havaya olan ümumi sanitariya-gigiyena tələbləri (QOST 12.1.005- 88 SSBT), Səs, ictimai və yaşayış binalarında yol verilən səsküyün həddi (QOST 12. 1. 036-81 SSBT), Avtonəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti (QOST 25478-91). AZS 081-2003 (QOST 50643-94) sayılı Dövlət standartı isə yerləri 10 nömrədən az olmayan mehmanxanaların (motellərin) təsnifatını müəyyən edir. Qeyd etməliyik ki, standart Turist-ekskursiya xidmətləri sahəsində standartlaşmaya (QOST 28681. 0-90), İctimai binalar və tikililər (SNİP 2. 08. 02. -89), İctimai müəssisələrin sanitariya qaydaları (SanPİN 42- 123-5774-91) adlı sənədlərə əsaslanmaqla hazırlanmışdır.

Turizm, səyahət etmək ilə investisiya bir-birilə çoxəlaqəlidir. Turizm sektoruna investisiyaların bir çoxu işgüzar səyahətlərdən sonra daxil olur. İşgüzar səyahətlərdən sonra ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan xarici investisiyalar özləri ilə bərabər texnologiya, know-how, yeni iş imkanları həmçinin, yerli təchizatçılara tələbatı da gətirir. Belə ki, ticarət balansına artışı yaranır.

Turizmə qoyulmuş investisiyalar yerli sahibkarlara görə də yeni mallar ilə şəraitlər yaradır. Xarici investisiyanın cəlb olunması dövlətlər arasındakı rəqabətin mənbələrindən biri sayılır. Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsindən yüksək rolu turizm sahəsi oynamaqdadır. Həmin yol vasitəsi ilə ölkəyə gələn şəxslər ölkədəki var olan şərait və mövcud potensial ilə tanış olmaqdadırlar.

Dünya Turizm ilə Səyahət Şurasının aparmış sorğuya əsaslanaraq yerli sahibkarların 86%-i bildiribdir ki, turizm sektoruna qoyulmuş xarici investisiyalar əsasında turizmlə bərabər bölgədəki başqa sahələrdə də yeni iş yerləri yaranmışdır.

Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasının dünyada 5 ölkədə 600 - dən çox şirkətin iştirak etməsi ilə apardığı sorğuya əsasən şirkətlərin 63%-i bildiribdir ki, xaricdə turizm sektoruna investisiya qoyan vaxt birinci olaraq dövlətin nəqliyyat potensialına baxırlar. Belə ki, əgər ölkə nəqliyyat xəttlərində yerləşməkdədirsə bu vaxt ölkənin bir sıra sahələrinə investisiya istiqamətləndirirlər. Nəqliyyat qovşaqlarından qıraqda

yerləşən dövlətlərə investisiya yatırılma ehtimalı başqa regionlara nəzərən 30% azdır.[23, səh. 461]

Turizm və səyahətə olan tələbat yerli, xarici investisiyaların stimullaşdırılmağında vacib yeri tutmaqdadır. Belə ki, 2011-ci ildə 650 milyard dollar həcmində investisiya axını turizm ilə səfər sferasına istiqamətləndirilmişdir. Bu isə mövcud ilə görəinvestisiya həcmnin 4.5 %-i təşkil etməkdədir.[24, səh. 100]

Ölkənin beynəxalq iqtisadi əlaqələri ölkəyə xarici investorlar ilə şirkətlərin cəlb edilməsində səmərəli rola malikdir. Hal-hazırda 40-a yaxın xarici şirkətlə neft müqavilələri mövcuddur. ki, telekommunikasiya sahəsində xarici müəssisələrlə, xidmət sferasında Türkiyə müəssisələri ilə, xarici bankların, enerji , kommunal və yol sahəsindəxarici şirkətlərlə münasibət birbaşa ya da dolaylı olaraq investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bütün həmin investisiya vəəlaqələr ölkənin turizm məkanı şəklində formalaşmağına təkan verir.

Xarici investisiyaların dövlət iqtisadiyyatına cəlb edilməsi ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas tərkib hissəsi sayılır. Xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi istiqamətində fərqli dövlət tədbirləri həyata keçirilməkdədir. Ölkəyə cəlb edilən xarici investisiyaların mühim hissəsi neft sahəsinə qoyulmaqdadır.Ölkəyəqoyulmuş xarici investisiyaların həcmi 2013-cü ildə təqribən 47%-i sırf neft sahəsinəistiqamətlənmişdir. Qeyri-neft sahələrinin payına düşən 53%-i isə bu sahələr üzrə paylaşılmışdır. Bu gün dövlət üçün zəruri hesab edilən investisiya siyasətinin əsas istiqaməti qeyri-neft sahəsinə lap çox xarici maliyyələrin cəlb olunmasıdır.

Azərbaycan son illərdə ölkə iqtisadiyyatına xeyli xarici investisiya cəlb olunması istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirmişdir. Həmin tədbirlərə aşağıdakıları aid etmək olar: [30]

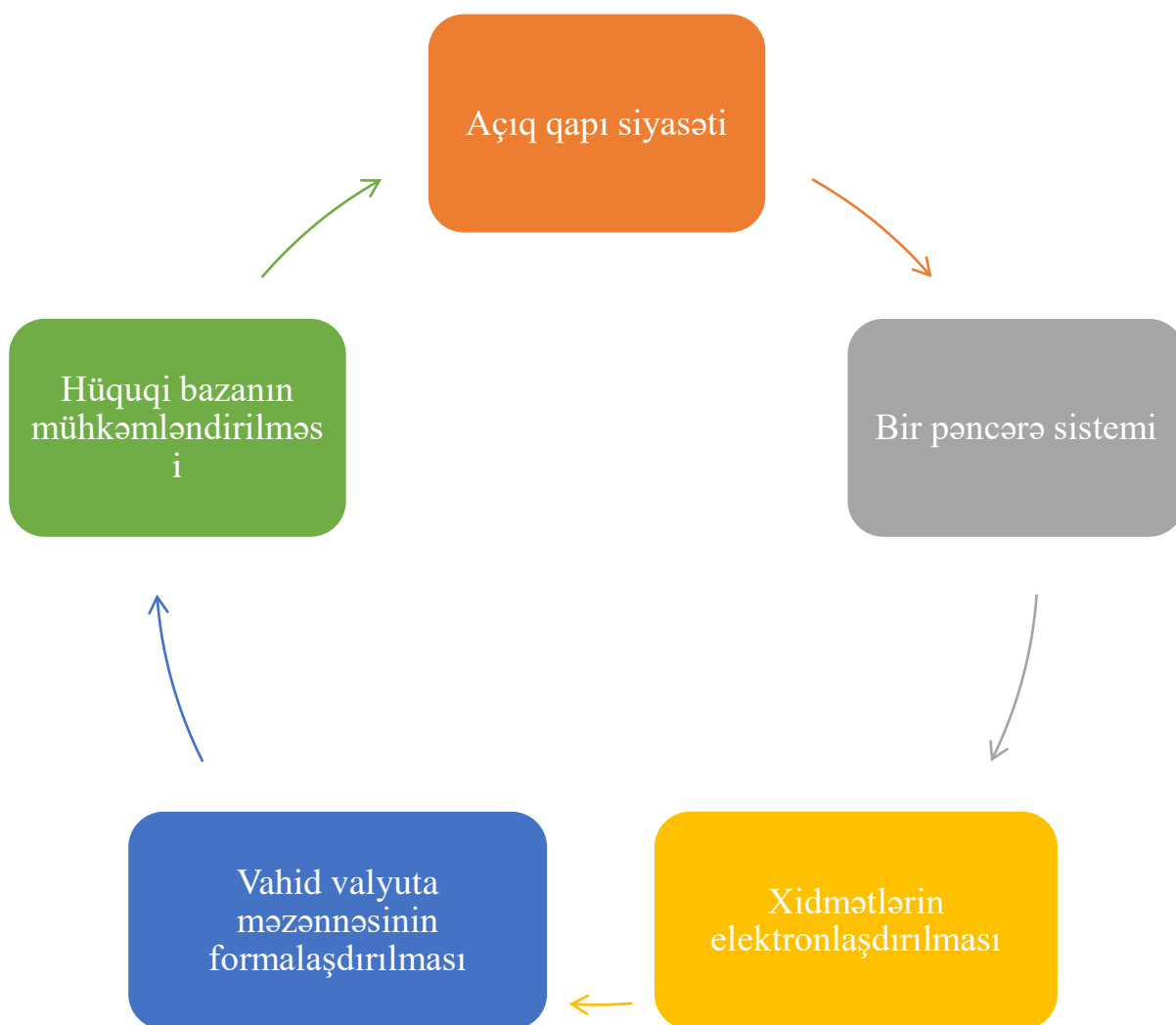
- Açıq qapı siyasətinin tətbiq olunması;
- Bir pəncərə sisteminin uğurla həyata keçirilməsi;
- Müxtəlif xidmətin elektronlaşdırılmağı;
- Vahid valyuta məzənnəsinin formalaşdırılmasının təmin edilməsi;

- Cəlb edilməsi nəzərdə tutulan xarici investorların hüquq ilə mənfəələrinin qorunması üçün hüquqi bazanın möhkəmləndirilməyi və.s.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlər aşağıdakı sxem vasitəsilə daha da əhatəli təsvir edilmişdir:

Sxem 3.1.

Azərbaycanın investisiya cəlb olunması sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər

Mənbə: <http://euroaz.wordpress.com/2011/05/01/turizm-təbliği/#more-317>

Ölkəmizin əlverişli coğrafi-iqtisadi mövqedə yerləşməyi turizm sahəsinin inkişafı üçün geniş şəraitləmələ gətirir. Azərbaycanın Transqafqaz nəqliyyat

dəhlizində yerləşməyi, onun Avropanı Qafqaz ilə Mərkəzi Asiya ölkələri ilə birləşdirmiş hava, dəniz, həmçinin avtomobil nəqliyyat xəttlərinin mərkəzində yerləşməyi strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın son zamanlarda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmağı istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər universal təşkilatların tərəfindən xüsusi qeyd edilmişdir. Demək olar ki, Dünya Bankı ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanmış “Doing Business 2009” və “Doing Business 2010” üzrə hesabatlarda Azərbaycanın mövcud biznes şəraitinin yaxşılaşdırılmağı sahəsində ən islahatçı dövlət elan edilmişdir. “Doing Business 2011” hesabatında Azərbaycan 183 dövlət arasında 54-cü yeri tutubdur.[29]

Azərbaycanın son zamanlarda investisiya şəraitinin yaxşılaşdırılmağı istiqamətində gerçəkləşdirdiyi tədbirlər beynəlxalq təşkilatların vasitəsilə xüsusi qeyd edilmişdir. Demək olar ki, Dünya Bankı ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası vasitəsilə hazırlanmış “Doing Business 2009”, “Doing Business 2010” üzrə hesabatlarda Azərbaycanın mövcud biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün ən islahatçı dövlət elan olunmuşdur. “Doing Business 2011” üzrə hazırlanmış hesabatda ölkəmiz 183 dövlət arasında 54-cü yeri tutubdur.

Son zamanlarda bir çox dövlətdə turizm sferasına ayrıca diqqət ayrılmışdır, xarici investisiyaların dövlət iqtisadiyyatına cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bunun əsas səbəbinin turizm sahəsinin get-gedə daha yayılması və ölkə iqtisadiyyatına birbaşa təsir etməsidir. Həmçinin inkişaf etməkdə olan dövlətlərdən turizm potensialına malik olanlar ölkə iqtisadiyyatının daha tez inkişafını təmin etmək üçün birinci olaraq turizm sferasını prioritet sektor elan edir, inkişafına xüsusi büdcələr ayırır. Turizm iqtisadi fəaliyyətdə vacib rola malikdir: sürətli fəaliyyət tempi ilə böyük əmək resursuna tələbat.

Ölkəmizin iqtisadi mühitində turizmin təsiri getdikcə çoxalmaqdadır. Turizm ilə səyahətdən ən çox gəlir 2013-cü ildə əldə edilmişdir. 1,343.1 mln manat təşkil edən bu gəlir ümumi ÜDM-in 2.4%-i qədərdir. Həmin göstəricinin 2024-cü ilədək 5.5%-ə qədər artmağı gözlənilir. 2013-cü ildə yalnız turizm sahəsində çalışmış əhəlinin sayı 95.000 nəfər çatıbdır. Ümumi fəaliyyət göstərən əhəlinin 2.2%-i əks etdirir.

Azərbaycan səyahət ilə turizm investisiyaların miqdarı 311.7 milyon manat təşkil edərək, ümumi investisiyaların 2.3%-i qədər müəyyən edilmişdir. 2024-cü ilədək həmin göstəricinin 597.2 milyon manata kimi artışı gözlənilir.

Turizmin hər cür fəaliyyəti üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq hal-hazırda Azərbaycanın xeyli sahibkarlıq növündə müəyyən edildiyi kimi turizmdə də xeyli problemlər vardır. Bunlardan birincisi maliyyə vəsatinin çatışmamağıdır. Həmin sferaya yerli və xarici maliyyə axınının istiqamətləndirilməsinə dair xüsusi tədbirlər görülməlidir.

Beynəlxalq turizm sahəsində vacibli kapital qoyuluşu iri Transmilli Korporasiyalar vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Turizm sektoruna investisiya qoymuş Transmilli korporasiyalar təkcə kapital qoyuluşu etmir, eyni zamanda turizm mallarının diversifikasiyası, yerli xidmət sahəsinin inkişafı, standartların yüksəldilməyinə də müsbət təsir edir. Azərbaycanın turizminə TMK investisiyalarının cəlb olunması həm də beynəlxalq turizm bazarında ölkənin tanınmağına şərait yaradacaqdır. Azərbaycanda bir çox yerlərdə turizmin inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət siyasət ilə proqramları gerçəkləşdirilməsi ilə kifayətlənməmək lazımdır. Həmin istiqamətdə başqa tədbirlər də görülməlidir

3.2. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsində hava nəqliyyatı rolunun artırılması istiqamətləri

Azərbaycanın turizm sahəsində böyük inkişaf imkanları var. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası dairəsində 2020-ci ilə qədər turizm infrastrukturunun inkişafı, beynəlxalq standartlara cavab vermiş turizm xidmət sahələri dairəsinin genişləndirilməsi, sektorun yarış qabiliyyətinin yüksəldilməyi və başqa məsələlər nəzərdə tutulur. Ölkəmiz olduqca nadir təbii, həmçinin milli və mədəni etnoqrafik ehtiyatlar, zənginliklər kompleksinə sahibdir. Səmərəli coğrafi mövqeyi malik olan ölkəmiz doqquz iqlim qurşağında yerləşməklə flora ilə faunasının fərqliliyi, zənginliyi, dənizin sahilində yerləşməyi, bütün dünyada məşhur mətbəxi və qonaqpərvərlik adətləri ölkədə turizmin fəaliyyəti üçün böyük imkanlar

açır. Zəngin mədəni-tarixi irsi ilə əlverişli təbii şəraiti olan Azərbaycanın turizm sektorunda böyük inkişaf imkanları var. Həmin sahədə aparılmış işlərin nəticəsi kimi, demək olar ki, son zamanlar dövlətimizin qayğısı nəticəsində turizm inkişafımızın prioritet yönlərindən birinə çevrilibdir. Turizmin ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsinə çevrilməyi regionların infrastruktur cəhətdən fəaliyyətini də təmin edir. Nəticədə, respublikamızın bütün rayonlarında - Qobustan, İsmayıllı, Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən, Lerik, Masallı, Gədəbəy, Naftalan, Şamaxı və başqa adlarını sadalaya bilmədiyimiz ərazilərimizdə müasir turizm sahələri, mehmanxanalar, istirahət əraziləri tikilməkdədir. İnfrastruktur yenilənməkdədir ki, həmin proses də daxili, xarici turizmin inkişaf etdirilməsi üçün vacibli addımdır.

Bir sıra dövlət proqramları, eyni zamanda “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da turizmin fəaliyyət hədəfləri konkret əksini tapıb. Konsepsiya dairəsində 2020-ci ilə qədər turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməyi, ümumi standartlara cavab vermiş turizm xidmət sferaları dairəsinin genişləndirilməyi, sektorun yarış qabiliyyətinin yüksəldilməyi, turizmin ÜDM-da payının artırılmağı istiqamətində tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Həmin sahəyə məxsus qanunvericilik ilə standartların təkmilləşdirilməyi, ərazilərdə turizmin inkişafının stimullaşdırılması, məlumat-təbliğat işinin gücləndirilməyi, milli və mənəvi, eyni zamanda sosial-iqtisadi aspektlərinin nəzərə alınmağı yolu ilə turizm marşrutlarının yaradılmağı təşviq olunacaq.

Çağdaş, inkişaf etmiş turizm infrastrukturunun yaradılmağı yönündə yüksək rolu ölkə Prezidenti İlham Əliyevin vasitəsilə gerçəkləşdirilən, məqsədi ölkəmizi inkişaf etmiş infraqurktura sahib turizm mərkəzinə çevirmək olan siyasət oynamaqdadır. Bununla bəsgli olaraq, ilk öncə, Azərbaycanda nümunə olan dağ turizm kompleksi Şahdağı, həmçinin Bakıda və Bakı ətrafında tikilmiş məşhur beynəlxalq brendlərin çoxsaylı iri otellərini qeyd etmək olar. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda turizm sektorunda həyata keçirilən böyük layihələr arasında “Şahdağ” və “Tufandağ” qış-yay turizm komplekslərinin yaradılmağı özünəməxsus yer tutur. Bunu da qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə turizmin fərqli tiplərinin fəaliyyətinə, turizm sektorunda çalışan işçilərin hazırlanmağına təkan verəcək “Azərbaycan

Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Turizm sahəsinin temple fəaliyyəti üçün peşəkar işçilərin hazırlanmağına diqqət çoxaldılmaqdadır. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin vasitəsi ilə Turizm Universiteti yaradılmış, ixtisaslı kadrlar hazırlanmışdır. Bu kadrlar dünyanın yaygın otel və mehmanxanalarında təcrübə keçirlər. Bundan başqa, turizm sektoru üçün səmərəli guşələrimizdən olan İsmayılıda peşə məktəbinin yaradılmağı da bu sahədə olan təcrübəli kadrların yetişməyinə xidmət edir. Ölkəmizdə hər zaman gəzmək, istirahət etmək məqsədilə gözəl şərait olubdur. Bunu məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın(1802-1870) ideyaları da bir daha təsdiqləyir. Tarixən ölkəmizə səyahət edən şəxsiyyətlər bu ölkənin mədəniyyəti, incəsənəti, ədəbiyyatı, coğrafiyası, həmçinin Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyi barədə çox maraqlı və qiymətli fikirlər söyləyiblər.

Mədəni-tarixi irsə, səmərəli təbii şəraitə sahib olan Azərbaycan turizm sektorunda böyük fəaliyyət imkanlarına sahibdir. Azərbaycanımızda turizmin bir çox növlərinin fəaliyyəti üçün geniş perspektivlər mövcuddur. Turizmin fəaliyyətinə aid dövlət proqramlarının reallaşdırılması nəticəsində həmin sahənin temple fəaliyyəti üçün münbit şərait yaradılmış, universal turizm bazarına inteqrasiyanın təmin edilməsinin əsası qoyulub, milli turizm kompleksinin yarışa davamlılığı yüksəlmişdir.

Hal-hızırda turizm dünyada sürətlə inkişaf etmiş biznes sahələrindən sayılır. Dünya göstəriciləri üzrə ümumi milli malın 10 faizini , ixracatın isə 8 faizi universal turizmin payına düşür, göstərilmiş xidmətlərin təxminən üçdə biri beynəlxalq turizm ilə reallaşdırılır. Dünyada iş qabiliyyətli əhalinin 8,1 faizi turizm sahəsində və onunla əlaqəli iqtisadiyyat sahələrində məşğuldur. Azərbaycanda turistləri yerləşdirmə biznesi temple surətdə inkişaf edir. Turizm sektorunda çalışanların peşə hazırlığının çoxaldılması məqsədi ilə 2006-cı ildə Turizm İnstitutu yaradılaraq onun nəzdində fərqli peşələr üzrə həmişəlik fəaliyyət göstərən kurslar açılmışdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının yardımı ilə bir sıra təlim proqramları reallaşdırılmaqdadır. Aparılmış kompleks işlərin nəticəsi kimi Azərbaycana gələn turistlərin sayı hər il

çoxalır, respublikamızda fəaliyyət göstərməkdə olan turizm şirkətlər şəbəkəsi genişlənməkdədir.

Keçən zamanda zamanda Azərbaycan mədəniyyəti ilə turizm potensialının beynəlxalq aləmdə tanındığı, dövlətimizin dünyanın mədəniyyət ilə turizm məkanına geniş inteqrasiya olunması, milli mədəni irsimizin, dəyər ilə sərvətlərimizin qorunub saxlanılması, inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsillərə olduğu şəkildə çatdırılması yönündə müvafiq nəticələr əldə edilmişdir. Ölkəmizin qeyri-maddi mədəni irsinin qorunması, bərpası, təbliğ olunması istiqamətlərində görülmüş işlərin ardı olaraq Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi vasitəsilə “2010- 2014-cü illər üçün Xalq Yaradıcılığı Paytaxtları” proqramı təsdiq olunmuşdur.

Turizm sahəsinin ölkə iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri olması bu gün Azərbaycanda ən vacib vəzifə olaraq qarşıda dayanır. Son zamanlar ölkəmizdə əldə edilmiş sosial-iqtisadi nailiyyətlər həmin vəzifənin yeni perspektivlərə adekvat səviyyədə yerinə yetirilməyinə imkan verir. “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” Azərbaycanda turizm problemləri həlli və turizm sektorunun lap da inkişaf etdirilməyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Dövlət proqramının əsas məqsədi ölkədə iqtisadi, sosial, eyni zamanda ekoloji tələblərə cavab vermiş çağdaş turizm sektorunun formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının mühim fəaliyyət dayaqlarından birinə çevrilməyinin təmin olunmasıdır. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıda göstərilən əsas vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulur: Ölkəmizin tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, adətənənələrinin dünyada təbliğ edilməsi, müxtəlif regionlar ilə şəhərlərin tarixini əks etdirmiş materialların nəşr olunması və yayılması, çağdaş informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının daha da inkişaf etdirilməsi; ölkəmizdə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələbat pilləsində qurulmasına yönəlmiş məqsədyönlü inkişafın reallaşdırılması; turizm sektorunda normativ-hüquqi bazası ilə dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi; mehmanxanaların və başqa turizm xidməti şirkətləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi.

Qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə qeyri-ənənəvi turizm növlərinin inkişaf etdirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycanın turizm-rekreasiya ehtiyatlarının zəngin olmağı qeyri-ənənəvi turizm növlərinin fəaliyyətinə şərait yaradır. Bəs görəsən dövlətimiz üçün hansı turizm növləri qeyri-ənənəvi sayılır?

Zəngin turizm-rekreasiya ehtiyatlarının olmağına baxmayaraq, ölkədə hələ ki, ekoloji turizm, kənd turizmi, macəra-ekstremal, etnik və s. turizm sahələrinin fəaliyyəti barədə danışmaq çətindir. Daxili turizm üçün bu adı çəkilmiş turizm sahələrinin qeyri-ənənəvi sayılması mümkündür. Həmin sahədə mövcud olan boşluqları aradan qaldırılmaq üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ancaq proses çox yavaş getdiyindən istəklər layihələr dairəsində qalır. Regionlarda turizm infrastrukturunu təhlil olunan zaman Böyük Qafqazın dağ və dağətəyi ərazilərində qeyri-ənənəvi turizm növlərinə məxsus məqsədyönlü olaraq turizm klasterlərinin yaradılmağı xüsusi vacibliyə daşıyır.

Artıq həmin ərazilərdə bəzi qeyri-ənənəvi turizm növlərinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, 2012-ci ilin sonu, Qusardan 30 kilometr şimalda yerləşmiş Şahdağ Turizm Kompleksinin və 2014-cü ilin yanvarı, Qəbələdə "Tufan" Dağ-Xizək Yay-Qış İstirahət Kompleksinin istifadəyə verilməyi turistlərin ölkəmizdə dağ-xizək və dağ-qış idman növləri ilə məşğul olmaq imkanlarını yaradır. Dağlıq ərazidə Eksperimental Turizmin təşkil olunması dünya praktikasında geniş yayılıb. Ölkəmizin dağlarının da dağ idman növləri cəhətdən böyük imkanı vardır. Habelə ölkəmizdə Hava və Eksperimental İdman Növləri Federasiyası vasitəsilə dağadırmanma, qayayadırmanma, buzadırmanma və s. kimi ekstremal idmanın növləri üzrə aktiv inkişaf reallaşdırılır. Federasiyanın köməyi ilə ilə paraşütdən, deltaplandan tullanma, Qaraçay və Qudyalçayda kanyoninq reallaşdırılmışdır. Təşkil olunan fəaliyyətlərin bir çoxu Böyük Qafqaz dağlarının payına düşməkdədir. Federasiya tərəfindən ekstremal idman növ xidmətləri üzrə təklif edilən xidmətlər ölkədə dağ idman növləri inkişafına istiqamətləndirilib. Ancaq daxili bazarda həmin idman növünə müraciət edənlərin sayının az olmağı onu ölkəmizə görə qeyri-ənənəvi turizm növlərinin sırasına daxil etmə şəraiti yaradır.

Azərbaycan turizm mərkəzinin Şəkidə Daşüz kəndində fəaliyyətdə olması respublikamızda hələ ki, qeyri-ənənəvi olan atçılıq turizminin inkişafı etməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Son vaxtlar ölkəmizdə paintball yarışlarının təşkil edilməsi reallaşdırılır. Respublikamızda birinci dəfə olaraq Ağstafada Paint-Ball ilə Stend atçılıq mərkəzi inşa olunub. Həmçinin, paytaxtımızda Baku Paintball Center klubu fəaliyyətdədir. Gənclərin Paintballa göstərmiş olduğu maraq başqa rayonlarda da bu cür mərkəzlərin yaradılmasına ehtiyac olduğunu təsdiq edir və onların əyləncə mərkəzi olmaqla bərabər yeniyetmə və gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsində vacib rol oynayacaqdır. Əlavə olaraq respublikamızın Böyük Qafqaz dağlarında parapanla tullanmaq, bancyjampinq, vertolyotlarda turların təşkil edilməsi və s. kimi xidmətlər göstərmək, eyni zamanda hadisə turizmi kimi qeyri-ənənəvi turizm növlərini inkişaf etdirmək olar.

İndiki dövrdə aktual problemlərimizdən biri gənclərimizin dünya görüşünün genişləndirilməyi məsələsidir. Xarici təcrübədə istehlakçılara malı əyləncəli formada təqdim edərək, onları özləri bilmədən maarifləndirirlər. Praktikadan istifadə edərək qeyri-ənənəvi turizm növlərinin də gənclərdə dünya görüşü artırmaqda istifadə olar. Misal üçün, Fransanın “Astariks” əyləncə mərkəzi ən çox uşaqlı ailələrin istirahət etməsi məqsədilə nəzərdə tutulmuşdur. Tematik parktikada istifadə edilmiş əyləndirici personajlar olaraq onların obrazlarından istifadə edirlər. Beləliklə o uşaqları balaca yaşdan ölkənin tarixi ilə tanış etmiş, onlarda vətənpərvərlik hissini yaradırlar. Başqa nümunə olaraq Yaponiya ilə Almaniya kimi ölkələrin Disney Parklarını qeyd etməliyik ki, burada adı çəkilmiş ölkələrin öz animasiyaları əsas sayılır. Almaniyada ən çox Qrim qardaşlarının nağılları tanındılmaqdadır. Azərbaycanda da gələcəkdə tikiləcək əyləncə mərkəzlərində xarici yox, öz ədəbiyyatlarımızda olan cırtdan, qoğal, Molla Nəsrəddin, qaraca qız və s. personajlardan istifadə olunsa, daha yaxşı olar. Həmçinin, xaricdən gəlmiş turistlər üçün belə mərkəzlərdə təzə obrazların istifadə olunması həm maraqlı, həm də cəlbedici olacaqdır.

Nəticədə, şəhər və rayonlarımızda qeyri-ənənəvi turizm növlərinin inkişaf etdirilməyinin səmərəliliyi aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur: [10, səh.130]

- ölkənin xarici bazarda tanındılmağı;

- Dövlət büdcəsinə başqa gəlirin gəlməyini təmin edəcək;
- Regionlara pul axımını yaradaraq onların inkişafına təkan yaradacaq;
- əhalinin (ən çox da regionlarda) maariflənməyinə kömək olacaq;
- ölkədə turizmin mövsümlükdən asılı olmağını zəiflədəcək;
- təbii, həmçinin də mənəvi dəyərlərin qorunmağına şərait yaradacaq;

Azərbaycan Respublikasında turizmin lap da inkişaf etdirilməyi və turizm fəallığı üçün lazımlı şəraitin yaradılmağı vacibliyini, turizm ehtiyatlarından faydalı istifadə edilməklə zəngin coğrafi landşafta sahib ölkəmizin təbiət abidələrinin, həmçinin də xalqımızın qədim mədəni-tarixi irsinin geniş formada tanıtılmağını təmin etmək üçün bir çox tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2011-ci ilin ölkədə “Turizm ili” elan edilməsi də bu cəhətdən diqqəti çəkən məsələ olubdur. Ölkə rəhbərinin “Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ilin “Turizm ili” elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamağı qarşıya qoyulmuş vəzifələrin uğurla reallaşdırılmasını təsdiqlədi.

Paytaxtımızda beşulduzlu hotel komplekslərinin açılması qarşıya qoyulmuş vəzifələrin uğurla gerçəkləşdirildiyini əyani sübuta yetirir. Dünya standartlarına cavab vermiş hotel komplekslərinin istifadəsi ölkəmizin qüdrətindən irəli gəlir. Ancaq dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrində rast gəlinmiş bu tip obyektlər iş adamları, turistlər ilə qonaqlar üçün yüksək xidmətlər təklif edir. Ölkədə qeyri-neft sahəsinin inkişafına olan diqqət ilə qayğı ölkəmizdə turizmin inkişafını sürətləndiribdir. Əldə edilən nəticələr respublikamızda hotel biznesinin genişləndirilməyini və keyfiyyətə yeni mərhələyə addım atmasını zəruri edir. Bu günlərdə Bakıda yenə bir yüksək standartlara cavab verən “Four Seasons Hotel Baku”-nin açılışı olmuşdu. Klassik və çağdaş dizaynı ilə seçilən bu hoteldə beynəlxalq və milli üslublardan istifadə edilərək yüksək memarlıq sənəti əks olunmuşdur. “Four Seasons Hotel Baku” hoteli Xəzər dənizi sahilində inşa edilərək turistlərin istifadəsinə verilmişdir. Yeni istifadəyə verilmiş hotelin orijinallığını artıran və ən çox diqqəti cəlb etmiş amillərdən biri də dizaynda milliliyin diqqətdə saxlanılmağıdır. Hotelin bütün zallaragözəl Azərbaycan muğamlarının ismi verilibdir. Burada “Segah” adlı 500 adamlıq böyük ziyafət zalı yaradılıbdır. Həmin zalda bir sıra mərasimlər və

başqa əlamətdar tədbirlər keçirmək mümkün sayılır. Belə mərasimlərin keçirilməyi üçün həcmcə daha balaca bir “Rast” zalı adlızal da istifadəyə verilibdir. Hotelin “Şur”, “Çahargah” və bu kimi unudulmaz muğam adlarını daşıyan otaqlarında fərqli işgüzar görüşlərin keçirilməyi üçün bütün imkan yaradılıbdır. Dünyada say baxımdan “Four Seasons” otelinin 90-cı hoteli sayılan “Four Seasons Hotel Baku” 27 lüks və yüksəksəviyyəli qonaqlar üçün nəzərdə tutulmuş iki nömrə də daxil olaraq ümumilikdə 171 böyük otaqdan ibarətdir. Son dəbdə yaradılmış hotelin işə başlaması ümumilikdə 350-yə yaxın yeni iş yerinin açılmağı deməkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da getdikcə iqtisadiyyatın əsas sahələrindən birinə çevrilən turizm bir çox xidmət sahələrini özünə cəlb edərək, bütövlükdə cəmiyyətin, demək olar ki, bütün təbəqələri üçün gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Təsdiq edilmiş Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi üçün hazırlanmış Tədbirlər planında regionlarda turizm infrastrukturunun yaradılması ilə bağlı təkliflər 30 bənddə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda turizmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin fəaliyyət planında məhz regionlarda yeni turizm infrastrukturunun qurulması, yerli və xarici sərmayəçilərin regionlara cəlb edilməsi və orada yeni turizm müəssisələrinin yaradılması ilə əhalinin məşğulluğunu təmin etmək öncül istiqamət təşkil. Bu məqsədlə Turizm Baş İdarəsinin ölkədə turizmin inkişafı ilə bağlı seçilmiş 30 perspektivli rayon və şəhərlərə ezam olunmuş əməkdaşları tərəfindən regionlarda turizmin müxtəlif növlərinin yaradılması üçün ərazilərin öyrənilməsi və sxematik xəritələrin hazırlanması işi aparılır.

Sonrakı mərhələdə Azərbaycan üzrə turizm zonalarının müəyyən edilməsi və bu zonalara sərmayələrin cəlb olunması nəzərdə tutulur. Lakin bundan əvvəl turizm zonalarından, yerli potensialdan maksimum dərəcədə səmərəli istifadəni təmin etmək, ətraf mühiti qorumaq məqsədi ilə zonaların əsasnaməsi hazırlanmalı və təsdiq edilməlidir. Zonaların istifadəsi prosesində də əsas meyar regionların inkişafı və sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması olacaqdır.

Regionlarda mövcud olan problemləri yaxından öyrənmək məqsədi ilə respublika Prezidenti yanında fəaliyyət göstərən Sahibkarlar Şurasının nəzdində regionlarda sahibkarlığın inkişafı işçi qrupları yaradılmışdır. Turizm Baş İdarəsinin əməkdaşının da üzv olduğu qrup regionlara mütəmadi səfərlər edir, müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olan sahibkarlarla yanaşı, turizm sektorunda çalışan iş adamları ilə də görüşlər keçirir. Bütün bunlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsinə töhfə verəcəkdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində önəmli rol oynayan məqamlardan biri də turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarların turizm infrastrukturunun yaradılmasına dair

təqdim etdikləri layihələrin nəzərdə tutulmuş proqramlar üzrə maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Belə layihələrin aidiyyəti qurumlar tərəfindən dəstəklənməsi regionlar da turizm axınının güclənməsinə təsir edə biləcək turist xidmət sahələrinin yaradılmasına və inkişafına müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi regionların turizm potensialının tədqiq və təbliğ olunması məqsədi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə birgə Azərbaycanın yeddi rayonunda turist informasiya mərkəzinin yaradılması isinə başlamışdır. Turizm Təbliğat məşinın tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, bu mərkəzlər yerlərdə turizm sahəsi üzrə mütəxəssislərin hazırlanması funksiyasını da yerinə yetirərək, regionlarda mövcud olan kadro boşluğunun aradan qaldırılmasında əvəzsiz rol oynayacaqdır.

Göründüyü kimi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi tərəfindən bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin əsasını regionlarda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi və bununla da sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması təşkil edir. 2015-ci ildə ölkəmizin mövcud turizm perspektivlərini səmərəli istifadə etmək məqsədilə turizm sahəsində davamlı işlər görülmüsdür. Turizm sahəsində işləyən kadrların maarifləndirilməsinə və turizmin fərqli növlərinin inkişafına təkan verəcək “Azərbaycan Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün Turizmin inkişafına aid Dövlət Proqramı”nın layihəsi hazırlanmış və müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir.

Proqramın əsas məqsədi “Turizm haqqında” Qanunda, digər müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş tövsiyələrə uyğun olaraq turizm sahəsində dövlət siyasətinin uğurla həyata keçirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm sərvətlərindən faydalı istifadə edilməsini, turizmin ölkə iqtisadiyyatının qabaqcıl istiqaməti kimi tanınması və bu sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin etməkdir. Turizmin inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan əsas hədəflər Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatını ödəmək üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və başqa mədəni tədbirlərin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya-kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, əsas turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji

turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmisahəsində dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, milli adət-ənənələri, Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və səhərlərin tarixini əks etdirənmaterialların nəsr etdirilməsi və yayılması, milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarınınistehsalının və satışının genişləndirilməsi qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasındadır.

Turizm indiki dövrdə ölkə iqtisadiyyatı ilə beynəlxalq aləmdə ölkənin tanıtılmağında vacib rol oynayır. Buna görə də Azərbaycanda turizm sisteminin inkişaf etməsinə lap çox diqqət ayrılması lazımlıdır. Bu məqsədlər ölkəmizin turizm sisteminin inkişaf etməsinə aid nəticə və təkliflər veriləndir:

- İnvestisiyaların turizm sistemində rolu gözardı edilməyəcək qədər vaciblidir. Buna görə də ölkənin turizm potensialının tanıtılmağı, investisiya sahələrinin dəqiq siyahısını hazırlanmağı və turizm sahəsinə investisiya qoymaq istəyən iş adamlarına güzəştlər olunması məqsədəuyğundur.
- İndiki dövrdə ölkə iqtisadiyyatının mühim gəlirləri neft sahəsində gəlir və xarici investisiyaların əvacib hissəsi məhz həmin sahəyə qoyulur. Azərbaycanın iqtisadiyyatında neftin yeri turizmləəvəz oluna bilər. Turizm sektoru sosial - iqtisadi inkişafın tərkibi kimi xarici investisiya ilə daxili resursların faydalı istifadəsi hesabına ölkə iqtisadiyyatına ayrıca gəlir gətirə bilər.
- Hazırkı turizm hüquq baza sisteminin universal standartlarla uyğunlaşdırmaq. Viza rejiminin qarşılıqlı formada asanlaşdırılmağı üçün müvafiq ölkələrləəməkdaşlığı çoxaltmaq.
- Beynəlxalq təşkilatların yaranmağında vacib məqsəd sahələr üzrə problemlərin həll olunması vəəməkdaşlığın artırılmağıdır. Hazırkı dövrdə bir çox beynəlxalq təşkilata üzv olmaq ölkə iqtisadiyyatının fəallığına gətirib çıxarır. Eyni zamanda turizm sektorunun və bu sektor ilə birbaşa və dolaylı olaraq bağlı beynəlxalq təşkilatlar iləəməkdaşlığı artırmaq, onların bildiklərindən istifadə etmək.

- Regionlar ölkəmizin iqtisadiyyatında daha çox potensiala sahibdirlər. Onların inkişaf etməsi ümumi vəziyyətin yaxşılaşmağına imkan verəcəkdir. Bu yöndə regionlarda azad iqtisadi zonaların yaradılmağı istiqamətində təhlillər aparmaq.
- Turizm probleminin üzləşmiş olduğu problemlərdən biri habelə kadrlarla əlaqəli idi. Respublikamızda da bu problem özünü göstərməkdədir. Əsas da turizm regionlarında xidmətin istənilən formada olmamağı həmin sahəyə mənfi təsir edir. Buna görə də kadrlara mütəxəssislər vasitəsilə seminar ilə kursların keçirilməyini təmin etmək və kadrların tez-tez sınaqlardan keçirilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Turizm haqqında.” Azərbaycan Respublikasının Qanunu., Bakı şəhəri. 4 iyun 1999-cu il. №.674 IQ
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı.” Dövlət Proqramı
3. “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair” Dövlət Proqramı
4. “Azərbaycan Respublikasında 2014-2018-ci illərdə turizmin inkişafına dair” Dövlət Proqramı
5. “2009-2018-ci illərdə. Azərbaycan Respublikasında kurortların inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”
6. “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”
7. “Turizmin Əsasları” Soltanova H.B. və Hüseynova Ş.H. Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyatı .
8. “Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri” F.İ.Qurbanov, Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı`.
9. İlqar Hüseynov, Nigar Əfəndiyeva. “Turizmin əsasları” Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət universitetinin dərsliyi. Bakı-2007
10. Əlirzayev Ə.Q. Aslanova S. İ. “Turizmin inkişafının sosial iqtisadi problemləri” Bakı 2006
11. Bilalov B.Ə. “Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi” Bakı-2002
12. Charles R.Goeldner. “Tourism: Principles, Practices, Philosophies. Hardcover. 2012
13. Alain de Botton. “The art of Travel”. Paperback. 2010
14. Clare A.Gunn. “Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases” Paperback. 14th edition. 2014
15. John G. Wensveen. “Air Transportation: A Management Perspective”. 7th Edition. 2017
16. M.Hirst. “The Air Transport System”. Paperback. 2008

17. Curran R., Verhagen W. "Air Transport and Operations". 2012
18. Van der Zwan, F. Gobbar. "Air Transportation". 2014
19. Dieter Schmitt. "Air Transportation System". 2016
20. Arturo Benito. "Energy Efficiency in Air Transportation" 1st Edition. 2015
21. Gustavo Alonso. "Air Transportation System in the World". 3rd Edition. 2016
22. G. Zellweger. "Air Transportation System Engineering". 2nd Edition 2009
23. George L. Donohue. "Air Transportation System Engineering". 5th Edition 2011
24. Larry B. Rainey. "Air Transportation System". 4th Edition 2012
25. Karain Marais. "Air Transportation System and Energy Efficiency". 2nd Edition 2014
26. "Azərbaycanda hava nəqliyyatı liberallaşdırılacaq".
<https://az.trend.az/azerbaijan/society/2795233.html>
27. www.azal.az "AZAL" Hava Yollarının rəsmi internet sayı
28. Abdullayev _H. Azərbaycan turizminin kəşfi və iqtisadi-cəografik problemləri, Bakı, 2006
29. <http://euroaz.wordpress.com/2011/05/01/turizm-təbliği/#more-317>
30. <http://www.radio.day.az/news/economy/54202.html>
31. "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2000
32. "Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2002
33. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 1997
34. Azərbaycan turizmi. Statistik məcmuə 2015, 220 səh.
35. A.A. Hüseyn. Turizmin inkişafı: dünya praktikası və Azərbaycan reallıqları. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. Beynəlxalq jurnal, il 4, say 2, 2015. s.
36. A.A. Hüseyn. Turizm potensialından istifadənin nəzəri əsasları. AMEA İqtisadiyyat Xəbərləri Humanitar və İctimai Elmlər Seriyası (iqtisadiyyat), Bakı, 6'2015. s.

37. Ölkə sərhədini keçən Azərbaycan və xarici ölkə vətəndaşları üzrə statistika müayinəsinin nəticələri (2014-cü il üzrə). Bakı, 2015, 90 səh.
38. MİNTEL Raporu 2003 Health and Wellness Tourism-Global Raporu, England
39. World Tourism Organization (2009) UNWTO World Tourism Barometer, 7(1). World Tourism Organization, Madrid.
40. Reducing Barriers to Economic Growth and Job Creation. The Travel & Tourism Competitiveness Report. The World Economic Forum. (2015). URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2015.pdf
41. ERNST&YOUNG 2006 Opportunities in Healthcare: “Destination India” Raporu
42. <http://chinarhotel.com/site.html>
43. www.virtualkarabakh.az/read.php?lang=1&menu=32&id=79#.VxB_uv197IU.
44. <http://citytv.az/proza/cityplus/1915-dunyada-tibbi-ve-mualicevi-saglamliq-turizimin-inkishaf-dinamikasi.html>
45. <http://www.medicaltourismassociation.com/en/research-and-surveys.html>
46. <http://www.saturk.gov.tr/images/pdf/tyst/02.pdf>
47. www.hungary.com

XÜLASƏ

Turizmin inkişafı hər bir dövlətdə iqtisadi potensialın istifadəsi ilə dövlət iqtisadiyyatının perspektiv inkişafı ilə əlaqədə əsaslandırılmaqdadır. Turizmin inkişafının Azərbaycan Respublikasında zəruriliyi ölkənin iqtisadi-inkişaf dinamikası və eləcə də bölgələrin sosial-iqtisadi inkişaf zəruriyyəti ilə əlaqədardır. Respublikamızda turizm inkişafı dünya təcrübəsi və dünya turizm xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir.

Turizmin inkişafına şərait yaradan əsas amillərdən biri ölkəyə səfər edən turistlərin həcmi ilə əlaqədardır. Belə ki, ölkəyə nə qədər çox turist cəlb olunarsa, ölkə iqtisadiyyatı bir o qədər daha çox gəlir, mənfəət əldə etmiş olar. Turistlərin cəlb olunmasında isə əsas vasitələrdən biri də turistlərin nəqliyyat vasitələri ilə gəlişinin təmin olunmasıdır. Belə ki, turistlərin əksəriyyəti səyahətləri zamanı onlara daha rahat və sürətli olan nəqliyyat vasitələrinin seçilməsinin tərəfdarıdırlar. Bu baxımdan da hava nəqliyyatı xüsusilə seçilir. Özünün sürətli sərnişin daşımaları ilə və komfortu hesabına hava nəqliyyatı son dövənlərdə turistlərin seçdikləri əsas nəqliyyat vasitələrinin siyahısında ilk yerlərdə gəlir.

ABSTRACT

Development of tourism is justified in connection with the use of economic potential in each country and the prospective development of the country's economy. The necessity of tourism development in the Republic of Azerbaijan is related to the economic and development dynamics of the country as well as the socio-economic development of the regions. Tourism development in our country is connected with the world experience and world tourist characteristics.

One of the main factors contributing to the development of tourism is related to the amount of tourists visiting the country. As many tourists are attracted to the country, the economy of the country will receive more profit. One of the main means of attracting tourists is to ensure the arrival of tourists by transport. Thus, most tourists are encouraging the choice of transport that are more comfortable and fast during their travels. From this point of view, air transport is especially preferred. With its fast passenger transport and comfort, air transport comes first in the list of major vehicles chosen by tourists in recent years.

РЕЗЮМЕ

Развитие туризма оправдано в связи с использованием экономического потенциала в каждой стране и перспективным развитием экономики страны. Необходимость развития туризма в Азербайджанской Республике связана с динамикой экономики и развития страны, а также с социально-экономическим развитием регионов. Развитие туризма в нашей стране связано с мировым опытом и мировыми туристическими характеристиками.

Один из основных факторов, способствующих развитию туризма, связан с количеством туристов, посещающих страну. Поскольку в страну привлекают многие туристы, экономика страны получит больше прибыли. Одним из основных способов привлечения туристов является обеспечение прибытия туристов на транспорте. Таким образом, большинство туристов поощряют выбор транспорта, который является более удобным и быстрым во время путешествий. С этой точки зрения особенно предпочтительным является воздушный транспорт. Благодаря быстрому пассажирскому транспорту и комфорту воздушный транспорт входит в список основных транспортных средств, выбранных туристами в последние годы.